

ДЕЛДАЛДЫҢ ДЕГЕНІ БОЛА БЕРЕ МЕ?

ӨНІМ ӨНДІРУШІДЕН ТҰТЫНУШЫҒА ДЕЙІН БІРНЕШЕ ҚОЛДАН ӨТЕДІ. ӘР ДЕЛДАЛ ӨЗІНШЕ БАҒА ҚОЯДЫ. ЗАҢ БОЙЫНША ӘЛЕУМЕТТІК МАҢЫЗЫ БАР АЗЫҚ-ТҮЛІККЕ 15 ПАЙЫЗДАН АРТЫҚ ҮСТЕМЕ ҚОСУҒА БОЛМАЙДЫ. СОҒАН ҚАРАМАСТАН ДЕЛДАЛДАР 40-50 ПАЙЫЗҒА ДЕЙІН ҮСТЕМЕ ҚОСАТЫНЫН ЖАУАПТЫЛАР МЕН ЖЕРГІЛІКТІ АТҚАРУШЫ МЕКЕМЕЛЕР ДЕ ЖАСЫРМАЙДЫ. МӘСЕЛЕН, ӨТКЕН АПТАДА «АЛТЫН ОРДА» БАЗАРЫНДАҒЫ САУДА ЖЕЛІЛЕРІ МЕН КӨТЕРМЕ САУДА ОРЫНДАРЫ АЗЫҚ-ТҮЛІККЕ 40 ПАЙЫЗДАН 203 ПАЙЫЗҒА ДЕЙІН НЕГІЗСІЗ ҮСТЕМЕ ҚОСҚАНЫ АНЫҚТАЛДЫ.

Бұған дейін Үкімет басшысы әлеуметтік азық-түлік бағасын бақылап, көтерме базарларға тәртіп орнатуды тапсырған еді. Не өзгерді? Жалпы, делдалдар қымбатшылыққа қаншалықты үлес қосып отыр? Нарықты қалай реттей аламыз?

НАРЫҚТЫҢ 67 ПАЙЫЗЫ – ДЕЛДАЛДАР

Ұлттық статистика бюросының еліміздегі сауда саласының құрылымы туралы дерегіне қарасақ, көтерме сауда нарықта өте үлкен үлес алатынын көреміз. Шамамен 66,6 пайыз. Ал бөлшек сауда – 32,9 пайыз. Бұл азық-түлік тізбегінде бірнеше аралық буын бар екенін көрсетеді. Ал әр аралық буын бағаға баға қосатыны белгілі.

Үкімет пен Сауда министрлігі «өнім өндірушіден дүкенге дейінгі делдал санын қысқарту» саясатын жүргізіп келеді. Ресми мәлімдемелерінде жауаптылар делдалдың көп болуы бағаны негізсіз өсіретінін үнемі айтады. Осыған байланысты әлеуметтік маңызы бар азық-түлікке 15 пайыздан артық үстеме қосуға болмайтыны заңмен бекітілген. Ал осы талаптың орындалуын Үкімет пен Сауда министрлігі қадағалауы қажет. Жауаптылар кәсіпкерлерге әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарларына белгіленген 15 пайыздан жоғары баға үстеу заңға сәйкес әкімшілік жауапкершілікке әкеп соқтыратынын ескертеді. Сауда орындарында тексеріс жүргізеді. Бағынбағандар айыппұл төлейді.

Жалғасы 2-бетте

АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМЫ БЕЛСЕНДІ ЕЛ ДАМИДЫ

КЕЗ КЕЛГЕН МЕМЛЕКЕТТІҢ ҚУАТЫ ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ КӨЛЕМІМЕН, ӘСКЕРИ ӘЛЕУЕТІМЕН НЕМЕСЕ ТАБИҒИ РЕСУРСЫМЕН ҒАНА ӨЛШЕНБЕЙДІ. ҚАЗІРГІ ӘЛЕМДЕ ЕЛДІҢ ДАМУ ДЕНГЕЙІН АНЫҚТАЙТЫН МАҢЫЗДЫ КӨРСЕТКІШТІҢ БІРІ – АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМНЫҢ ЖАЙ-КҮЙІ. ӨЙТКЕНІ МЕМЛЕКЕТ ПЕН ҚОҒАМ АРАСЫНДАҒЫ БАЙЛАНЫС ҚАНШАЛЫҚТЫ МЫҚТЫ БОЛСА, БАСКАРУ САПАСЫ ДА СОНШАЛЫҚТЫ ЖОҒАРЫ БОЛАДЫ.

АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ НЕ ҮШІН ҚАЖЕТ?

Дамыған елдердің тәжірибесіне зер салсаңыз, күшті азаматтық қоғам тұрақты дамудың басты шартының бірі екенін көрсетеді. Азаматтық қоғам белсенді болған жерде мемлекет пен халық арасында тиімді диалог қалыптасады. Мұндай жағдайда қабылданатын шешім де қоғамның нақты суранысына жақын болады. Ал қоғам үнсіз қалған жерде билік пен халықтың арасы алшақтай бастайды.

Азаматтық қоғам тек үкіметтік емес ұйымдардан тұрмайды. Оның құрамына

қоғамдық бірлестіктер, кәсіподақтар, сараптамалық орталықтар, еріктілер қозғалысы, тәуелсіз медиа және белсенді азаматтар кіреді. Яғни, азаматтық қоғам – мемлекет пен халық арасындағы байланысты қамтамасыз ететін маңызды институттар жүйесі.

Мемлекет қаншалықты қуатты болса да, қоғамдағы барлық мәселені толық қамти

алмайды. Сондықтан азаматтық қоғам халықтың талап-тілегін билікке жеткізетін маңызды көпір қызметін атқарады. Сонымен қатар қоғамдық бақылау жасап, шешімдердің сапасын арттыруға ықпал етеді.

Жалғасы 3-бетте

РЕКОРД: 100 ЖЫЛДАН КЕЙІН ОРЫНДАЛҒАН АРМАН

ОСЫ АПТАДА ҚАЗАҚТЫҢ ДӘСТҮРЛІ ӘН ӨНЕРІ ТАРИХЫНДА АЙТУЛЫ ОҚИҒА БОЛДЫ. СЕМЕЙДЕГІ ӘМІРЕ ҚАШАУБАЕВ АТЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК ФИЛАРМОНИЯДА МӘДЕНИЕТ САЛАСЫНЫҢ ҮЗДІГІ, ШӘКӘРІМ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ҚҰРМЕТТІ ПРОФЕССОРЫ, БЕЛГІЛІ ДӘСТҮРЛІ ӘНШІ ҚАЙРАТ ҚАБЫШЕВ 100 ӘНДІ ҮЗДІКСІЗ ОРЫНДАП, ӘЛЕМДІК РЕКОРД ОРНАТТЫ. 5 САҒАТ 29 МИНУТ БОЙЫ ҮЗДІКСІЗ ӘН ӘУЕЛЕТКЕН ОЛ 102 ДӘСТҮРЛІ ӘН ОРЫНДАП, БЕЛГІЛЕНГЕН МЕЖЕДЕН АСЫП ТҮСТІ.

Бұл – бұрын-соңды болмаған ерекше оқиға. Әншінің жетістігі Global Best of Records халықаралық ұйымының талаптарына сай ден танылып, қазақтың дәстүрлі ән өнерін асқақтата түсті.

Рекорд халықаралық талаптарға сәйкес тәуелсіз сарапшылардың қатысуымен арнайы бақылаудан өтті. Сарапшылар құрамында Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері, филология ғылымдарының кандидаты, өнертану доценті, эпик жыршы Берік Жүсіпов, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері, Қазақ ұлттық өнер академиясының профессоры Нұржан Жанпейісов пен Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері, Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясының профессоры Еркін Шүкіман болды.

Сондай-ақ іс-шараға Global Best of Records ұйымының Азия және Африка рекордтар тіркеу дивизионының бас офицері Қуандық Құдайберген арнайы қатысып, рекордтық көрсеткішті ресми түрде тіркеді.

Осыған орай әнші Қайрат Қабышев пен тәуелсіз сарапшы Еркін Шүкіманға хабарласып, айтулы оқиғадан кейінгі әсерін біліп, басқа да оқырманға қызық сурақтардың жауабын алдық.

Қайрат ҚАБЫШЕВ,
ҚР мәдениет саласының үздігі:

ДАЙЫНДЫҚТЫ ЖОЛ ОРТАДАН БАСТАҒАН ЖОҚПЫН

– Бұл идея аяқ асты туған жоқ. Қазақтың кезінде ұмытылып қалған дәстүрін жаңғыртқым келді. ЕХРО өткен жылдары да осындай жобаны жүзеге асырғым келген, бірақ

қолдайтын ұйымдастырушы болмады. Кейін 50 жасқа толғанда жеке концерт ретінде өткізуді жоспарладым, бірақ түрлі себептермен іске аспады. Абай облысы құрылған кезеңде де, Абай Құнанбайұлының 185 жылдығы кезінде де бұл ниетім жүзеге аспай қалды.

«100 әнді тоқтаусыз айтамын» десе, оған көбі сене қоймайды. Сондықтан алдымен сынақ ретінде концерт өткізу туралы шешім қабылдадым. Концертте екі сағат он бес минут ішінде 25 ән орындадым. Сол кезде халықтың ықыласы қатты таңғалдырды. Көрермендерге микрофон бердік, олар өздері қалаған әндерді сұрап отырды, мен айтып беріп отырдым. Халыққа ұнағаны сонша – концерт аяқталған соң жұрт тарамай, әрі қарай жалғастыруымды сұрады. Сол сәтте бұл бастаманың халыққа қажет екенін түсіндім. Сөйтіп, әлемнің 89 елінде өкілдігі бар осы ұйымға өтініш жолдадық. Олардан оң жауап алған соң дайындықты бастап кеттік. Бұл іске Абай облысының әкімдігі мен Шәкәрім университеті қолдау білдірді. Рекордты тіркеу үшін Қазақстанның әр өңірінен үш сарапшы шақырдық.

Жүз ән айтуға дайындықты жол ортадан бастаған жоқпын. Студент кезден бастап ән қорымды үздіксіз толықтырып, ұстаздарымның бағыт-бағдарымен әртүрлі мектептердің әндерін жинап келдім. «Ұстазы жақсының – ұстамы жақсы» дегендей, сол ұстаздардың ықпалы зор болды. Жәнібек ұстазымыз әрдайым: «Әнші болған соң қазақтың барлық әнін білуің керек», – деп айтып отыратын. Сол себепті мен әр өңірдің ән дәстүрін қамтуға тырыстым.

Жалғасы 6-бетте

ДҮНИЕ КӨЗ ТІККЕН ДОП ДОДАСЫ

БҮТІН МЕХИКОНЫҢ ӘЙГҮЛІ «АЦТЕК» СТАДИОНЫНДА КӨПШІЛІК АСЫҒА КҮТКЕН ФУТБОЛДАН ӘЛЕМ ЧЕМПИОНАТЫНЫҢ ШЫМЫЛДЫҒЫ ТҮРІЛДІ. 11 МАУСЫМНАН 19 ШІЛДЕГЕ ДЕЙІН ЖАЛҒАСАТЫН ДҮНИЕЖҮЗІЛІК ДОП ДОДАСЫ АҚШ, МЕКСИКА, КАНАДА ЕЛДЕРІНДЕ ҰЙЫМДАСТЫРЫЛМАҚ. БИЫЛҒЫ ЧЕМПИОНАТ ТАРИХТАҒЫ ЕҢ АУҚЫМДЫ ТУРНИР РЕТІНДЕ ЕРЕКШЕЛЕНЕДІ. АЛҒАШ РЕТ ӘЛЕМ БІРІНШІЛІГІНЕ 48 ҚҰРАМА ҚАТЫСЫП, МАТЧТАР САНЫ АЙТАРЛЫҚТАЙ АРТАДЫ. СОНЫМЕН ҚАТАР, ҮШ МЕМЛЕКЕТТІҢ БІРЛЕСІП ҰЙЫМДАСТЫРУЫ ФУТБОЛ МЕРЕКЕСІНІҢ ГЕОГРАФИЯСЫН КЕҢЕЙТІП, МИЛЛИОНДАҒАН ЖАНКҮЙЕРГЕ ҰМЫТЫЛМАС ӨСЕР СҢЙЛАМАҚ. ЖАҒАН ЖҰРТШЫЛЫҒЫ КӨЗ ТІГЕТІН БИЫЛҒЫ БІРЕГЕЙ БӘСЕКЕГЕ ҚАТЫСТЫ ҚЫЗЫҚ ДЕРЕКТЕР МЕН ӨЗГЕРІСТЕРДІ ОҚЫРМАН НАЗАРЫНА ҰСЫНҒАНДЫ ЖӨН КӨРДІК

Жалғасы 8-бетте

Ділда УӘЛИБЕК

Басы 1-бетте

Жыл басында бағаны тұрақтандыру және негізгі азық-түлік өнімдерін барынша қолжетімді ету үшін әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тізбесі уақытша кеңейтілген еді. Сауда және интеграция министрінің 2025 жылғы 23 желтоқсандағы бұйрығына сәйкес, әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарларының тізбесіне қаптамасына, оралу түріне, өндірушісіне, шыққан еліне және көлеміне қарамастан 31 тауар енгізілді. Былтыр жыл аяғында елордадағы Коммуникациялар қызметінде өткен брифингте Астана қаласының Сауда және тұтынушылардың құқықтарын қорғау департаментінің басшысы Ғалымжан Илиясов ӘМАТ тізбесін кеңейтудегі негізгі міндеттердің бірі баға белгілеуді барынша ашық ету және негізсіз жоғары баға қоятын тиімсіз делдалдарды тежеу екенін мәлім еткен болатын. Ол сауда үстемесінің шекті мөлшерін 15 пайыздан асырмау түпкі бағаның өсуін тежеуге

ДЕЛДАЛДЫҢ ДЕГЕНІ БОЛА БЕРЕ МЕ?

мүмкіндік береді және азық-түлік инфляциясын тұрақтандыруға ықпал ететінін айтты.

– Қажет болған жағдайда сауда үстемесіне енгізілген шығындарды растайтын құжаттар, сәйкестік сертификаттары немесе сәйкестік туралы декларациялар ұсынылуға тиіс. Бұл норма баға белгілеу талаптарының сақталуын бақылауды күшейтуге, негізсіз баға өсімінің алдын алуға, сондай-ақ тауарлардың заңдылығын, сапасы мен қауіпсіздігін растауға мүмкіндік береді, – деген еді Ғалымжан Илиясов.

Бұдан бөлек, ӘМАТ тізімінің кеңеюі өндірушілер мен импорттаушыларды қосымша ынталандырады. Атап айтқанда, олар сауда желілеріне түрлі сыйақылар мен ретро-бонустар төлеу міндетінен босатылады. Босатылған қаражатты өндірісті кеңейтуге, қуаттарды жаңғыртуға және бизнесті дамытуға бағыттауға болады. Сонымен қатар ӘМАТ тізбесіне енгізілген тауарларды өндірушілер мемлекеттен қолдау алады. Олардың қатарында жеңілдетілген тасымалдау, коммуналдық қызметтердің бекітілген тарифтері, айналым қаражатына арналған жеңілдікті қаржыландыру және басқа да ынталандыру құралдары бар.

Бір айта кететін жайт – әлеуметтік маңызы бар азық-түлікке аспаздық өнімдер, аспаздық жартылай фабрикалар және дайын тағам өнімдері жатпайды. Ерекшелік ретінде тек тартылған ет қана енгізілген.

ТҮЙЫМ ТҮЙМАЙ ТҮР

Заңда жазылған шектеуге бағынбайтындар бар. Тіпті көп десек те артық емес. Мәселен, өткен аптада Алматыдағы «Алтын орда» базарында жүргізілген тексеріс кезінде кей саудагерлер азық-түлікке 40 пайыздан 203 пайызға дейін үстеме қосқаны анықталды. Бұл заңда белгіленген 15 пайыздық шектен бірнеше есе жоғары. Осыдан кейін жауаптылар әкімшілік шаралар қабылданатынын хабарлады. Өңірлік комиссияның жұмысы аясында «Алтын Орда» базарындағы 13 сауда субъектісіне жоспардан тыс тексеру жүргізіліп, нәтижесінде азық-түлік бағасының өсуіне ескер еткен 7 тиімсіз делдалдың қызметі тоқтатылған. Алайда мұндай жағдай бірінші рет тіркеліп отырған жоқ. Жалпы, жыл басынан бері Алматы облысында 171 сауда субъектісіне қатысты 643 әкімшілік хаттама толтырылған. Оның 467-сі әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарларына белгіленген шекті сауда үстемесін асыру фактілеріне байланысты

рәсімделсе, тағы 176 хаттама сауда заңнамасын бұзу бойынша толтырылған. Салынған айыппұл көлемі 3,4 миллион теңгеден асқан.

Ал Астанада жыл басынан бері әлеуметтік маңызы бар азық-түлікке шектен тыс үстеме қосқаны үшін 1 628 әкімшілік қаулы шығарылып, салынған айыппұл көлемі 52 миллион теңгеден асқан. Республика бойынша биылғы бақылау шаралары нәтижесінде 2 463 әкімшілік қаулы рәсімделіп, салынған айыппұл көлемі 76,8 миллион теңгеге жеткен.

Үкімет делдалдық схемаларды анықтауға ЖИ-ды да қолдана бастапты. Сауда және интеграция бірінші вице-министрі Айжан Бижанованың мәлімдеуінше, 2026 жылдың басынан бері 2 мыңнан астам электронды шот-фактураға талдау жүргізіліп, әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарларына үстемеақы қосу бойынша 631 заң бұзу анықталған. Қазір министрлік жасанды интеллект көмегімен тек үстемеақының шектен асуын ғана емес, әлеуметтік азық-түлік бойынша жасалатын сауда операцияларының санын да бақылайды. Егер бір тауар бір күн ішінде бірнеше рет қайта сатылса, мұндай мәмілелердің жалған немесе өнімсіз делдалдық схема болуы мүмкін екені тексеріледі. Тек наурыздың бірінші жартысында ғана өнімсіз делдалдарға қатысты 56 әкімшілік іс мемлекеттік органдарға жолданған.

Бұдан бөлек, Үкімет баға қалыптастыруға ықпал ететін негізгі сауда нүктелерін бақылауды күшейтуді жоспарлап отыр. Осыған байланысты еліміз бойынша бағаға елеулі әсер ететін 63 ірі базар анықталған. Осы айда Сауда және интеграция министрі Арман Шаққалиев Астанадағы «Алаш» және «Шарын» көтерме базарларын аралап, көтерме сауда өкілдерімен кездесу өткізді. Министрдің айтуынша, негізсіз үстемеақының әрбір теңгесі халықтың қалтасына тікелей әсер етеді. Сондықтан өнімсіз делдалдарды азайту тек экономикалық емес, әлеуметтік маңызы бар міндетке айналып отыр.

Сонымен қатар базар әкімшіліктері де делдалдарды қысқартудың жолын

ұсынуда. Мысалы, «Алаш» көтерме сауда базарының директоры Нұрлан Жүмеков қала орталығында бірнеше жәрмеңке алаңын ашу жоспарланып отырғанын мәлімдеді. Онда қоймалардағы өнім тұрғындарға тікелей сатылмақ. Бұл көтерме жеткізушіден тұтынушыға дейінгі аралықты қысқартып, қосымша үстемеақыларды азайтуға мүмкіндік береді.

Алайда сарапшылар мәселені тек айыппұлмен немесе тексеріспен шешу қиын екенін айтады. Себебі делдалдардың көбеюіне нарықтың өзі жағдай жасап отыр. Ұсақ өндірушілердің логистикасы әлсіз, қоймасы жоқ, өнімін тікелей өткізуге шамасы жетпейді. Сондықтан олар өнімін амалсыз делдалдарға береді. Кей

САРАПШЫЛАР МӘСЕЛЕНІ ТЕК АЙЫППҮЛМЕН НЕМЕСЕ ТЕКСЕРІСПЕН ШЕШУ ҚИЫН ЕКЕНІН АЙТАДЫ. СЕБЕБІ ДЕЛДАЛДАРДЫҢ КӨБЕЮІНЕ НАРЫҚТЫҢ ӨЗІ ЖАҒДАЙ ЖАСАП ОТЫР. ҰСАҚ ӨНДІРУШІЛЕРДІҢ ЛОГИСТИКАСЫ ӘЛСІЗ, ҚОЙМАСЫ ЖОҚ, ӨНІМІН ТІКЕЛЕЙ ӨТКІЗУГЕ ШАМАСЫ ЖЕТПЕЙДІ. СОНДЫҚТАН ОЛАР ЖӨНІН АМАЛСЫЗ ДЕЛДАЛДАРҒА БЕРЕДІ.

жағдайда өнім соңғы тұтынушыға жеткенше екі-үш делдалдан өтеді. Әрқайсысы өз үстемесін қосады. Соның кесірінен өндіруші арзан бағаға сатқан тауар дүкен сөресіне жеткенде едәуір қымбаттайды.

Демек, мәселе тек бақылауда емес. Экономист Арман Байғанов мәселені шешу үшін ең алдымен ірі және орта шаруашылықтарды дамыту қажет деп есептейді. Сонымен қатар ұсақ өндірушілерге де қолдау керек.

• ПІКІР

Арман БАЙҒАНОВ,
ЭКОНОМИСТ:

МЕМЛЕКЕТ АҚПАРАТТЫҚ ҚОЛДАУДЫ КҮШЕЙТУ КЕРЕК

– Делдалдар азық-түлік бағасына әсер ететіні сөзсіз. Мысалы, біздің ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер картонпты өздері 100-200 теңгеден сатуы мүмкін, бірақ нарыққа жеткенде оның бағасы 1,5-2 есе қымбаттап кетеді. Себебі шаруалар бірнеше делдал тізбегін айналып өтеді, өнімін тікелей дүкендерге немесе базарға шығара алмайды. Біріншіден, олардың өндіріс көлемі жеткіліксіз. Әсіресе, шағын тауар өндірушілер әрдайым тиімсіз жағдайда қалады.

Көп жағдайда өнім бірнеше делдалдан өтеді. Әркімнің нарыққа тікелей шығып, сауда жасауға мүмкіндігі жоқ. Бұл қалыптасқан жағдай және, өкінішке қарай, осылай бола береді. Өйткені ірі ауыл шаруашылығы өндірушілері шығындарын азайта алады. Мысалы, логистиканы өздері ұйымдастырып, өнімді делдалсыз жеткізуге мүмкіндігі бар. Тіпті, арнайы дүкендер де аша алады. Сондықтан оларға бәрі тиімді әрі бағаны төменірек қоя алады.

Ал еліміздегі шаруашылықтардың көпшілігі – ұсақ шаруашылықтар. Олардың өзіндік құны жоғары, сондықтан тауарды өткізу жағынан да оларға тиімсіз болады. Көп жағдайда өнімін тікелей сата алмайды. Кейде тіпті базарда сатушы ұстауға да шамасы жетпейді, себебі өндіріс көлемі аз әрі тек бір бағыттағы өніммен айналысады. Ірі шаруашылықтар аз болғандықтан, олар да барлық жерде сатушы ұстай алмайды. Соның салдарынан өнімін делдалдарға беруге мәжбүр болады. Ал делдалдар баға қосады. Сонымен қатар ірі шаруашылықтар өнімді тиімдірек сақтай алады, сондықтан өнімі көп бұзылмайды, шығыны да аз болады.

Дегенмен азық-түлік нарығында қандай да бір монополия бар деп есептемеймін. Бұл жерде бәсекелестік жоғары. Негізгі мәселе – ауыл шаруашылығы өнімін өндірушілердің, әсіресе ұсақ шаруалардың өнімді өздері тікелей өткізе алмауында. Сондықтан өнім бірнеше делдалдан өтіп, ақырында баға 2-3 есе өсіп кетуі мүмкін.

Не істеу керек дегенге келсек, ең алдымен ірі және орта шаруашылықтарды дамыту қажет. Сонымен қатар ұсақ өндірушілерге де қолдау керек шығар. Оларды маркетинкке, өнім өткізудің жолдарына үйрету қажет. Кооперативтер құру мәселесі де айтылып жүр, бірақ кооперативтердің көбі өміршең емес екенін көрдік.

Меніңше, мемлекет ақпараттық қолдауды дамыту керек. Мысалы, өнімді ұзақ мерзімде сақтауға арналған жеңілдетілген бағадағы қоймаларды көбейту қажет. Сондай-ақ өндірушілер өнімін тікелей сата алуы үшін сауда орындарының жалдау құнын арзандату секілді жеңілдіктер керек. Ең бастысы – делдалдарды айналып өтудің жолдарын, логистика мен маркетинг шығындарын оңтайландыруды үйрету аса маңызды.

Ал бағаны тікелей бақылау аса тиімді емес. Себебі бұл – нарықтық экономика. Мұнда сатушылар мен делдалдардың саны өте көп болуы – заңдылық. Жалпы, өндірушілер саны көбейген сайын баға да төмендей береді.

P.S.

ДЕМЕК, МӘСЕЛЕ ТЕК БАҚЫЛАУДА ЕМЕС. БАҒАНЫ ӘКІМШІЛІК ЖОЛМЕН ҚАТАҢ БАҚЫЛАУ ӘРДАЙЫМ ТИІМДІ БОЛА БЕРМЕЙДІ. СОНДЫҚТАН ӨНДІРУШІЛЕР САНЫ КӨБЕЙІП, БӘСЕКЕЛЕСТІК АРТҚАН ЖАҒДАЙДА ҒАНА БАҒА ТҮРАҚТАНА БАСТАЙДЫ. БҮЛ РЕТТЕ НАРЫҚТА ӨНДІРУШІДЕН ТҮТЫНУШЫҒА ДЕЙІНГІ ТІЗБЕКТІ ҚЫСҚАРТУ, ҰСАҚ ШАРУАШЫЛЫҚТАРДЫҢ САУДАҒА ТІКЕЛЕЙ ШЫҒУЫНА ЖАҒДАЙ ЖАСАУ ЖӘНЕ ЛОГИСТИКАНЫ ДАМУ ТҮ Н Е Г І З Г І М І Н Д Е Т Т Е Р Д І Ң Б І Р І БОЛМАҚ,

КӘСІПКЕРЛЕРГЕ ЖАҢА САЛЫҚ ЖЕҢІЛДІГІ ЖАСАЛАДЫ

КӘСІПКЕРЛЕРГЕ ТАҢБАЛАУ ШЫҒЫНЫ БОЙЫНША ҚОСЫМША САЛЫҚ ЖЕҢІЛДІГІ БЕРІЛЕДІ. МҮНДАЙ ШЕШІМ САЛЫҚ КОДЕКСІН ЕНГІЗУ ЖӨНІНДЕГІ ЖОБАЛЫҚ КЕҢСЕНІҢ 16-ОТЫРЫСЫНДА ҚАБЫЛДАНДЫ.

Енді бизнес сәйкестендіру құралдарын салуға және оқуға арналған жабдықтарды сатып алуға кеткен шығынның 50 пайызын салықтан шегере алады. Бұл өзгерістер Салық кодексіне енгізілмек.

«Атамекен» ҰКП төрағасының орынбасары Тимур Жәркеновтің айтуынша, таңбалау жүйесін енгізу кәсіпкерлерден өндірістік желілерді жаңғыртуды, жаңа жабдық сатып алуды және қосымша шығындарды талап етеді. Сондықтан кәсіпкерлердің қаржылық жүктемесін азайту үшін жабдық сатып алуға жұмсалған шығындарды шегерімге нақты шығын сомасының 50 пайызы көлемінде жатқызуды ұсынылған.

Жобалық кеңсе мүшелері бұл бастаманы қолдады. Нәтижесінде, бизнес таңба-

лауға кеткен шығынның бір бөлігін салық жеңілдігі арқылы өтей алады. Бұл, әсіресе, шағын және орта бизнес үшін маңызды қолдау болмақ. Себебі таңбалау жүйесін енгізу көптеген кәсіпкер үшін қосымша шығынға айналған. Әсіресе, өндірістік жабдықтарды жаңарту, арнайы құрылғылар орнату және бағдарламалық жүйелерді бейімдеу айтарлықтай қаржы талап етеді.

Тауарларды таңбалау жүйесі көлеңкелі экономиканы азайту, контрафакті өнімдердің жолын кесу және тауар қозғалысын ашық ету мақсатында енгізіліп жатыр. Жүйе арқылы өнімнің қай жерде өндірілгені, қалай жеткізілгені және қай сауда нүктесіне түскені бақылауға алынады. Бұл өз кезегінде заңсыз айналымды азайтып,

адал жұмыс істейтін кәсіпкерлер үшін бәсекелестік жағдайын жақсартуға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар отырыста резидент еместерге электрондық шот-фактура жазу мерзімін ұзарту туралы шешім қабылданды. Енді ЭШФ қосылған құн салығы бойынша декларация тапсыратын күннің алдындағы соңғы жұмыс күнінен кешіктірілмей рәсімделуге тиіс. Қазір Мемлекеттік кірістер комитеті мен «Атамекен» ҰКП норманың соңғы өзгерістерді пысықтап жатыр.

Бұдан бөлек, еңбекақы төлеу қорына қатысты төлемдерді біріздендіру мәселесі де қаралды. Жостар бойынша барлық міндетті төлемдерді салық төлеушінің кабинеті арқылы автоматты түрде есептеу тегіні енгізіледі. Ол үшін жұмыс беруші қызметкердің ЖСН-ы мен жалақы мөлшерін ғана енгізеді. Қалған есептеулерді жүйе өзі жүргізеді. Бұл тетік бухгалтерлік рәсімдерді

жеңілдетіп, әсіресе шағын бизнестің уақыты мен қаржысын үнемдеуге көмектеседі. Қазір кәсіпкерлер жалақыға байланысты салықтар мен әлеуметтік төлемдерді

есептеу үшін бөлек бухгалтерлік қызметке жүгінуге мәжбүр. Ал жаңа жүйе енгізілсе, көптеген стандартты есеп автоматтан-дырылады.

Басы 1-бетте

Парламент Мәжілісінің депутаты Жарқынбек Амантай «Демократияның өміршеңдігі азаматтардың өз еркімен біріге алу қабілетіне байланысты. Қоғамдық ұйымдар көбейген сайын азаматтардың шешім қабылдау процесіне қатысу мүмкіндігі де артады», – дейді.

Халықаралық тәжірибе бұл пікірді растайды. Азаматтық қоғамы дамыған елдерде мемлекеттік басқару сапасы жоғары болады. Сыбайлас жемқорлық деңгейі төмендейді. Қоғамның билікке сенімі артады. Реформалар да халықтың қолдауымен жүзеге асады.

Жарқынбек Амантайдың сөзінше, ел тұрғындарының шешім қабылдау процесіне қатысуы мемлекеттік саясаттың тиімділігін арттырады. Яғни, қоғамның пікірі ескерілмеген реформалар ұзақ мерзімде нәтиже бермейді. Сондықтан қазіргі әлемде азаматтық қоғам демократияның ғана емес, тиімді мемлекеттік басқарудың да маңызды көрсеткішіне айналып отыр.

ӘЛЕМДЕП АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ ФЕНОМЕНІ

Азаматтық қоғам институттары Скандинавия елдерінде жақсы дамыған. Сарапшылар мұны кездейсоқ құбылыс деп есептемейді. Өйткені дәл осы мемлекеттерде мемлекет пен қоғам арасындағы сенім деңгейі жоғары, ал азаматтардың қоғамдық өмірге қатысуы қалыпты мәдениетке айналған.

Швеция, Норвегия және Финляндияда халықтың едәуір бөлігі қоғамдық ұйымдардың, еріктілер қозғалысының немесе жергілікті бастамалардың жұмысына қатысады. Бұл елдерде мемлекет азаматтық қоғамды қарсы тарап ретінде емес, қоғамдық мәселелерді шешудегі серіктес ретінде қабылдайды. Сондықтан маңызды шешімдерді басым бөлігі қоғамдық талқылаудан өтеді.

Финляндия тәжірибесі ерекше назар аудартау тұрарлық. Мұнда азаматтық белсенділік мектеп қабырғасынан қалыптасады. Балалар қоғамдық бастамаларға қатысып, ортақ мәселелерді талқылауға және шешуге үйренеді. Соның нәтижесінде қоғамда жауапкершілік пен белсенділік мәдениеті орныққан.

Германияда қоғамдық ұйымдар әлеуметтік қорғау, ғылым, мәдениет, жастар саясаты және экология салаларында мемлекетпен тығыз жұмыс істейді. Неміс саясаттанушысы Клаус Оффе азаматтық қоғамды «мемлекеттің қарсыласы емес, оның кемшіліктерін түзететін серіктесі» деп бағалайды.

Ал АҚШ-та азаматтық қоғамның күші қоғамның өзін-өзі ұйымдастыру қабілетімен ерекшеленеді. Көптеген қоғамдық бастама қарапайым азаматтардан басталып, кейін ұлттық саясатқа ықпал етеді. Америкалық зерттеуші Роберт Патнэм мұндай қоғамдардың басты артықшылығы жоғары әлеуметтік сенімде екенін айтады. Оның пікірінше, адамдар бір-біріне сенетін қоғам экономикалық жағынан да табысты, саяси жағынан да тұрақты болады.

Осы мемлекеттердің тәжірибесі азаматтық қоғамның мемлекетті әлсіретпейтінін, керісінше басқару сапасын арттырып, қоғамдық тұрақтылықты нығайтатынын көрсетеді.

ПЕТИЦИЯ – ЖАҢА ҚҰРАЛ

Кейінгі жылдары азаматтық қоғамның мемлекетке ықпал ету тетігі айтарлықтай өзгерді. Цифрлық технологияның дамуы азаматқа өз пікірін, талабы мен ұсынысын билікке бұрынғыдан әлдеқайда жылдам жеткізуге мүмкіндік берді. Осындай құралдың бірі – петиция.

Петиция белгілі бір мәселені қоғамдық талқылаудың өзінде айналыдырып қана қоймай, мемлекеттік органның назарын аударуға мүмкіндік береді. Сондықтан көптеген сарапшы оны азаматтық қоғамның жаңа коммуникациялық құралы немесе «жаңа тілі» деп сипаттайды.

Әлемдік тәжірибеде петиция азаматтың шешім қабылдау процесіне қатысуының

АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМЫ БЕЛСЕНДІ ЕЛ ДАМИДЫ

ЕСТІТІН МЕМЛЕКЕТ – СЕНІМДІ ҚОҒАМ

маңызды тетігіне айналды. Мәселен, Ұлыбританияда белгілі бір межелден асқан петиция парламент қарауына шығарылады. Германияда электронды өтінішті арнайы комитет қарайды. АҚШ-та петициялық жүйе қоғам мен билік арасындағы байланыстың маңызды арнасының біріне айналған.

Америкалық саясаттанушы Роберт Даль демократияның басты белгісінің бірі ретінде азаматтардың өз талабын билікке заңды жолмен жеткізе алу мүмкіндігін атайды. Осы тұрғыдан алғанда петиция азаматтық белсенділік пен саяси мәдениеттің маңызды көрсеткіші саналады.

Дегенмен сарапшы петицияны барлық мәселені шешетін әмбебап құрал ретінде қарастырмауға шақырады. Ал британдық зерттеуші Джон Киннің пікірінше, петиция қоғамдық белсенділіктің бастапқы кезеңі ғана. Нақты нәтиже болуы үшін оның артында сараптамалық талдау, қоғамдық пікірталас және азаматтық институттың жүйелі жұмысы тұруы қажет.

Қазақстанда да кейінгі жылдары петиция арқылы қоғамдық мәселеге үн қосу үдерісі күшейіп келеді. Бұған дейін petitions.kz, otinish.kz, drfl.kz, onlinepetition.kz және тағы басқа платформада түрлі мәселе бойынша бастама жарияланып келді. Оның бірқатары қоғамда кең талқыланды. Мәселен, Павлодар мен Петропавл қаласының атауын өзгерту туралы петицияға 50 мыңнан астам адам қол қойды. Әйелдің зейнет жасын 58 жасқа дейін төмендету жөніндегі бастамаға 100 мыңнан астам азамат қолдау білдірді. Сондай-ақ әкімнің отставкасын талап еткен петиция да қоғам назарын аударды.

Алайда ол кезеңде мұндай бастаманың құқықтық мәртебесі болған жоқ. Себебі петиция институтын реттейтін арнайы құқықтық тетік те, бірңғай ресми платформа да болмады.

Бұл жағдай 2023 жылы өзгерді. Сол жылы «Әкімшілік рәсімдік-процестік кодекске» қоғамдық бақылау мен әкімшілік рәсімді жетілдіруге бағытталған өзгеріс пен толықтыру енгізілді. Аталған норма 2024 жылдың 4 сәуірінен бастап күшіне енді.

Осылайша, Қазақстанда петиция институты заңнамалық деңгейде бекітілді. Қазір азамат петицияны e-Otinish ақпараттық жүйесіндегі арнайы «Петиция» модулі арқылы бере алады. Бұл қоғам мен билік арасындағы кері байланыстың жаңа тетігін қалыптастырып, азаматтық мемлекеттік шешім қабылдау процесіне қатысу мүмкіндігін кеңейтті.

2019 жылы Президент Қасым-Жомарт Тоқаев «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Жолдауында «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасын жариялап, азаматтардың өтініштері мен ұсыныстарына жедел әрі тиімді жауап беретін мемлекеттік басқару жүйесін қалыптастыру міндетін қойды.

Ал 2020 жылғы Жолдауында бұл қағидаттың мәнін одан әрі тереңдете түсіп, «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» шын мәнінде «Әділетті мемлекет» құрудың берік негізі екенін атап өтті. Яғни, мәселе халықтың үнін естуде ғана емес, көтерілген мәселелер бойынша әділ әрі нақты шешім қабылдауда жатыр.

2026 жылы 1 шілдеде күшіне енетін жаңа Конституцияда да әділетті мемлекет құру, азаматтардың үнін есту және қоғаммен тұрақты диалог орнату қағидаты айрықша көрініс тапты.

– Заманауи мемлекеттің басты міндеті – халықты басқару емес, қоғаммен бірге жұмыс істеу. Себебі азаматтардың суранысын ескермейтін жүйе уақыт өте келе әлеуметтік шиеленіске тап болады. «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» ұғымының негізінде де осы идея жатыр. Яғни, мемлекет қоғамды тек бақылау объектісі ретінде емес, серіктес ретінде қарастыруы керек. Бұл басқарудың вертикалды моделінен көлденең диалогқа көшуді білдіреді. Мұндай жағдайда азаматтардың ұсыныстары, шағымдары, талаптары мен бастамалары мемлекеттік саясатты қалыптастырудың маңызды тетігіне айналады, – дейді Мәжіліс депутаты Данабек Исабек.

Кейінгі жылдары қоғамдық кеңестердің жұмысы, онлайн-қабылдаудың көбеюі, петиция институтының енгізілуі және мемлекеттік органдардың қоғаммен ашық диалог орнатуға талпынысы осы бағыттағы өзгерістердің көрінісі ретінде бағалануда.

АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМНЫҢ ЫҚПАЛЫ

Кейде азаматтық қоғам мемлекеттік шешімдерге ықпал ете алмайды деген пікір айтылады. Алайда кейінгі жылдары қоғамның дауысы мемлекеттік саясатқа әсер еткен жағдайлар аз емес.

Соның бірі – қосылған құн салығына (ҚҚС) қатысты реформа болды. Үкімет

бастапқыда ҚҚС мөлшерлемесін қазіргі 12 пайыздан 20 пайызға дейін көтеруді және тіркеу шегін 80 миллион теңгеден 15 миллион теңгеге дейін төмендетуді ұсынған еді.

Бұл бастама қоғамда қызу талқыланды. Бизнес өкілі, экономист, сарапшы, қоғамдық белсенді және қарапайым азамат ұсыныстың ықтимал салдарына қатысты өз пікірін ашық білдірді. Әсіресе, мәселені талқылау барысында Мәжіліс депутаттары белсенді ұстаным танытып, кәсіпкерлік орта мен қоғамның алаңдаушылығын Үкіметке жеткізді.

Нәтижесінде, бастапқы ұсыныс қайта қаралды. ҚҚС мөлшерлемесі 20 пайыз емес, 16 пайыз деңгейінде белгіленді. Ал тіркеу шегі 15 миллион теңге емес, 40 миллион теңге болып бекітілді.

Бұл жағдай қоғамның, сарапшылық ортаның, кәсіпкерлік қауымдастықтың және депутаттық корпусстың ұстанымы мемлекеттік шешімнің мазмұнына ықпал ете алатынын көрсетті. Яғни, азаматтық қоғам мемлекеттік саясатқа тек сын айту арқылы емес, балама ұсыныс пен қоғамдық талқылау арқылы да әсер ете алады.

Тағы бір мысал – Үкімет коммуналдық тариф құнын өсіруді қарастырды. Бұл мәселе де қоғамда қызу талқыланды. Қоғамдық алаңдаушылық күшейгеннен кейін Президент Үкіметке тариф саясатын қайта қарауды тапсырды. Соның нәтижесінде коммуналдық қызмет бағасын көтерудің бір бөлігі кейінгі кезеңге шегерілді.

Бұл мысалдар азаматтық қоғамның міндеті мемлекеттік шешімді тоқтату емес, оның сапасын арттыру екенін көрсетеді. Қоғам өз пікірін ашық білдірген кезде билік те қабылданатын шешімнің әлеуметтік салдарын жан-жақты ескеруге мәжбүр болады. Мұндай кері байланыс тиімді мемлекеттік басқарудың маңызды элементі саналады.

Бұл азаматтық қоғамның мемлекетке қысым көрсетуі емес, қоғам мен билік арасындағы кері байланыстың жұмыс істегенін көрсететін мысал. Өркениетті мемлекеттерде

P.S.

ӘЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕ КӨРСЕТКЕНДЕЙ, КҮШТІ МЕМЛЕКЕТ ПЕН КҮШТІ АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ БІР-БІРІНЕ ҚАРСЫ ҰҒЫМ ЕМЕС. БЕЛСЕНДІ ҚОҒАМ МЕМЛЕКЕТТІК ШЕШІМНІҢ САПАСЫН АРТТЫРЫП, БИЛІК ПЕН ХАЛЫҚ АРАСЫНДАҒЫ БАЙЛАНЫСТЫ НЫҒАЙТАДЫ. СОНДЫҚТАН ПРЕЗИДЕНТ ҰСЫНҒАН «ХАЛЫҚ ҮНІНЕ ҚҰЛАҚ АСАТЫН МЕМЛЕКЕТ» ҚАҒИДАСЫНЫҢ ТАБЫСЫ АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМНЫҢ ДАМУЫМЕН ТІКЕЛЕЙ БАЙЛАНЫСТЫ. АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМДЫ НЫҒАЙТУ – ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫ МЕН ӨРКЕНДЕУІНІҢ МАҢЫЗДЫ ШАРТЫ.

дәл осындай байланыс тиімді басқарудың маңызды шарты саналады.

Сондай-ақ жер реформасына қатысты қоғамдық талқылаулар, утильалым төңірегіндегі пікірталастар, уақыт белдеуіне байланысты бастамалар мен петициялар қоғамның мемлекеттік шешімдерге ықпал етуге ұмтылып отырғанын көрсетті.

АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ ҚАЛАЙ ДАМИДЫ?

Сарапшылардың пікірінше, азаматтық қоғам бір күнде қалыптаспайды. Ол ұзақ жыл бойы қалыптасатын қоғамдық мәдениет пен саяси институттардың жемісі. Сондықтан азаматтық қоғамды дамыту тек қоғамдық ұйымдардың міндеті емес, мемлекет пен қоғамның ортақ жауапкершілігі.

Ең алдымен, азаматтық білім беру мәселесіне ерекше назар аудару қажет. Азаматтық жауапкершілік жоғары оқу орнында емес, мектеп қабырғасынан қалыптасуға тиіс. Оқушы қоғамдық мәселеге бейжай қарамауды, өз пікірін мәдениетті түрде жеткізуді және қоғамдық іске қатысуды ерте жастан үйренуі керек. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, азаматтық мәдениеті жоғары қоғамдарда бақылау да, мемлекеттік басқару сапасы да жоғары болады.

Екінші маңызды мәселе – қоғамдық ұйымдардың қаржылық тұрақтылығы. Көп жағдайда қоғамдық сектордың белсенділігі қаржыландыру мәселесіне тіреледі. Қаржылық тәуелсіздік болмаса, ұйымдардың ұзақ-мерзімді жоба жүзеге асыруы немесе қоғамдық мәселеге жүйелі түрде араласуы қиын. Сондықтан мемлекеттік грантпен қатар қайырымдылық мәдениетін, корпоративтік әлеуметтік жауапкершілікті және қоғамдық қорлардың қызметін дамыту маңызды.

Үшіншіден, қоғамдық ұйымдарды мемлекеттік саясаттың толыққанды қатысушысына айналдыру қажет. Көп жағдайда қоғамдық ұйымдар шешім қабылдау аяқталғаннан кейін ғана талқылауға шақырылады. Ал дамыған елдердің тәжірибесі керісінше екенін көрсетеді. Қоғамдық институттар мәселені талқылаудың бастапқы кезеңінен бастап қатысқан кезде ғана қабылданған шешімнің сапасы артады.

Төртіншіден, волонтерлік мәдениетті дамыту маңызды. Көптеген елде азаматтық қоғам дәл осы еріктілер қозғалысы арқылы қалыптасқан. Волонтерлік қызмет адамның қоғамдық жауапкершілігін арттырып қана қоймай, қоғамдағы өзара сенімді күшейтеді. Сондықтан еріктілік мәдениеті азаматтық қоғамның маңызды мекені саналады.

Бесіншіден, петиция институтын одан әрі жетілдіру қажет. Кейінгі жылдары Қазақстанда петиция азамат пен мемлекет арасындағы байланыстың жаңа тетігіне айнала бастады. Алайда бұл құралдың тиімділігі көтерілген мәселенің нақты қаралып, оған ресми жауап берілуіне байланысты. Азамат өз дауысының естілгенін сезінген кезде ғана қоғамдық белсенділік күшейеді.

Әлеуметтанушы Айнұр Анарбек азаматтық қоғамның дамуын қоғамдағы әлеуметтік капиталмен байланыстырады. Оның пікірінше, қоғамдық ұйымдардың көптігі емес, адамдардың бір-біріне сенуі маңызды.

Сондықтан азаматтық қоғамды дамыту ең алдымен мемлекет пен қоғам арасындағы сенімді арттырудан басталады. Азаматтың пікірі ескерілетін, қоғамдық бастама қолдау табатын және ашық диалог қалыптасқан жерде азаматтық қоғам да нығая түседі. Ал күшті азаматтық қоғам өз кезегінде тиімді мемлекеттік басқарудың маңызды тірегіне айналады.

Нұрлат БАЙГЕНЖЕ

ҚАЗАҚСТАН ЕҢБЕК НАРЫҒЫ ЖАҢА КЕЗЕҢГЕ АЯҚ БАСТЫ. БІР ЖАҒЫНАН МЕМЛЕКЕТ АЛДАҒЫ ЖЫЛДАРЫ ХАЛЫҚТЫҢ ТАБЫСЫН АРТТЫРЫП, ЖЫЛ САЙЫН 240 МЫҢ САПАЛЫ ЖҰМЫС ОРНЫН АШУДЫ ЖОСПАРЛАП ОТЫР. ЕКІНШІ ЖАҒЫНАН ЕЛДЕ ЖҮЗ МЫҢНАН АСТАМ ЖАС ЖҰМЫССЫЗ ЖҮР. АЛ ҮШ ЖҮЗ МЫҢНАН АСТАМ АЗАМАТ БІЛІМ АЛМАЙДЫ, ЖҰМЫС ІСТЕМЕЙДІ, ЯҒНИ ҚОҒАМДА НЕЕТ САНАТЫНДАҒЫ ЖАСТАР РЕТІНДЕ БЕЛГІЛІ ТОПТЫҢ ҚАТАРЫНДА.

Наурызбек САРША

Бұл жағдай еңбек нарығындағы басты сұрақты алға шығарады: мәселе жұмыс орындарының жетіспеуінде ме, әлде еңбек нарығы мен жастардың таңдауының арасындағы алшақтықта ма?

Үкімет бекіткен 2026-2029 жылдарға арналған халық табысын арттыру жөніндегі кешенді жоспар ел экономикасына тың серпін беруді көздейді.

Ұлттық экономика бірінші вице-министрі Азамат Әмриннің айтуынша, жоспар жүзеге асқан жағдайда бюджет саласы қызметкерлерінің жалақысы өседі.

Бұл – қарапайым халықтың сатып алу қабілетін сақтап қалуға ғана емес, әлеуметтік

ЖАСТАР НЕГЕ ЖҰМЫССЫЗ ЖҮР?

теңсіздікті азайтуға бағытталған қадам. Жоспардың ең маңызды тұстарының бірі – сапалы жұмыс орындарын құру. Еңбек нарығында жұмыс орнының саны ғана емес, сапасы да маңызды. Заманауи технологиялар енгізілген, білікті мамандар еңбек ететін кәсіпорындар көбейген сайын өндіріс тиімділігі де артады.

Осы экономика жыл сайын 240 мың сапалы жұмыс орнын ашу жоспарланып отыр. Сонымен қатар кәсіпорындармен 600-ге жуық меморандум жасалып, дуальды білім беру жүйесі күшейтіледі. Яғни, студенттер оқу барысында өндірісте

тәжірибе жинап, еңбек нарығына дайын маман ретінде шығуға мүмкіндік алады.

СТАТИСТИКА НЕ ДЕЙДІ?

Алайда еңбек нарығының қазіргі жағдай жоспарланған көрсеткіштерден әлдеқайда күрделі екенін аңғартады. Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің мәліметінше, 2026 жылдың 1 мамырындағы жағдай бойынша Қазақстанда ресми тіркелген жұмыссыз жастар саны 117,7 мың адамға жеткен. Бұл – 15 пен 34 жас аралы-

ғындағы азаматтар. Жұмыссыз жастар ең көп тіркелген өңір – Түркістан облысы. Мұнда 17,7 мың жас тұрақты жұмыс таба алмай жүр. Алматы қаласында 11,4 мың, Маңғыстау облысында 9,3 мың, Алматы облысында 8,7 мың және Астанада 6,7 мың жұмыссыз жас есепке алынған. Алайда мамандарды аландататын басты мәселе – ресми жұмыссыздық көрсеткіші емес. Одан да маңыздысы – NEET санатындағы жастардың саны.

ЖАСТАР НЕГЕ ЖҰМЫС ТАБА АЛМАЙ ЖҮР?

Сарапшылардың пікірінше, мәселе жұмыс орындарының тапшылығында ғана емес. Министрлік еңбек нарығындағы басты түйткілдердің бірі ретінде жастардың суранысқа ие емес мамандықтарды таңдауын атап отыр. Мысалы, құрылыс, өндіріс және қызмет көрсету салаларында маман тапшылығы байқалады. Аспаз, тігінші, дәнекерлеуші, техникалық мамандарға сураныс жоғары. Бірақ көптеген жастар жоғары жалақы мен жайлы өмір іздеп ірі қалаларға көшеді. Алайда олардың еңбек нарығында тәжірибесі мен дағдысы жеткіліксіз болып шығады.

Нәтижесінде үлкен үмітпен мегаполиске келген жас тұрақты жұмыс таба алмай, жұмыссыздар қатарына қосылады.

ЖАСТАРҒА ҚАНДАЙ МҮМКІНДІК ҰСЫНЫЛЫП ЖАТЫР?

Соңғы үш жылда еліміз бойынша 965 мыңнан астам жас мансап орталықтарына жүгінген. Олардың жартысынан астамы ауыл жастары. Қуантарлығы – тіркелген жастардың 80 пайыздан астамы жұмыспен қамтылған. Бұл шамамен 776 мың адам. Жастарды қолдау мақсатында бірнеше мемлекеттік бағдарлама жұмыс істейді. Соның бірі – «Жастар практикасы». Бағдарлама оқу орнын жаңа бітірген түлектерге алғашқы еңбек тәжірибесін жинауға мүмкіндік береді. Еңбек ақысы толықтай мемлекет есебінен төленеді. Быыл осы бағдарлама арқылы 25 мың жасты жұмыспен қамту жоспарланған. Бұдан бөлек, ондаған мың жас бос жұмыс орындарына орналасып, қоғамдық жұмыстарға тартылып, қысқа мерзімді курстардан өтуде.

Қазір Еңбек министрлігі жаңа тәсілдерді енгізіп жатыр. Солардың бірі – «Цифрлық жұмыспен қамту қызметі» жобасы. Жоба әзірге Маңғыстау мен Павлодар облыстарында сынақ ретінде іске қосылған. Ерекшелігі – жұмыссыз азаматтарды анықтау, олардың қабілетін бағалау және бос жұмыс орындарын ұсыну барысында жасанды интеллект технологиялары пайдаланылады. Жүйе адамның кәсіби дағдылары мен тәжірибесін саралап, оған лайық жұмыс орнын автоматты түрде ұсынады. Егер жоба тиімділігін дәлелдесе, бұл еңбек нарығын басқарудың жаңа моделіне айналуы мүмкін.

БҰРЫН ШАҢЫРАҚ КӨТЕРІП, ҰРПАҚ БӨРБІТҮ ӨМІРДІҢ БАСТЫ МҰРАТЫ САНАЛСА, ҚАЗІР ОТБАСЫ ФЕНОМЕНІ АЙТАРЛЫҚТАЙ ӨЗГЕРІСТІ БАСТАН КЕШҮДЕ. ТҮТАС БІР ЗАМАННЫҢ АУЫСУЫМЕН БІРТЕ, ОТБАСЫЛЫҚ ӨМІРГЕ КӨЗҚАРАС ПЕН СОҒАН БАЙЛАНЫСТЫ ҚҰНДЫЛЫҚТАР ЖҮЙЕСІ ДЕ ҚҰБЫЛА БАСТАДЫ. ОҒАН СЕБЕП ҒАСЫРЛАР БОЙЫ ҚАЛЫПТАСҚАН ДӘСТҮРЛІ ҰҒЫМДАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ, МӘДЕНИ ЖӘНЕ ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ДҮМПУЛЕРДІҢ ӘСЕРІНЕН ТРАНСФОРМАЦИЯҒА ҰШЫРАУЫ. КЕШЕПІ КҮНГЕ ДЕЙІН ҮСТЕМДІК ҚҰРЫП КЕЛГЕН ҰЖЫМДЫҚ ТӘРТІП ПЕН ОРТАҚ ЖАУАПКЕРШІЛІККЕ НЕГІЗДЕЛГЕН ОТБАСЫЛЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫҢ ОРНЫН БІРТІНДЕП ЖЕКЕ ТҮЛҒАНЫҢ МҮДДЕСІ МЕН ДАРАЛАНУ БАСЫП КЕЛЕДІ. ОСЫҒАН БАЙЛАНЫСТЫ ОТБАСЫЛЫҚ ӨМІРДІ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ФОРМАЛАРЫ ДА ТҮРЛЕНІП, ОНЫҢ БАЛАМА ҰЛПІЛЕР КӨБЕЙДІ.

Арайлыс ЖОЛДАСБЕКҚЫЗЫ

«Қазақстандық қоғамдық даму институты» КеАҚ Әлеуметтанулық зерттеулер орталығы «Қазақстан қоғамындағы дәстүрлерді жаңғырту: жаңа мінез-құлық нормалары» деген тақырыпта арнайы зерттеу жүргізді. Мұндағы басты мақсат – қоғамда орын алып жатқан жаңғыру процестері аясында отандастарымыздың құндылықтар жүйесі мен күнделікті өмірлік тәжірибелері туралы кең ауқымды, шынайы ақпарат жинақтау болды.

Қазақстандықтар үшін өмірдегі ең маңызды нәрсе не? Респонденттердің басым көпшілігі (83,3 пайыз) отбасының қауіпсіздігі мен әл-ауқатын өміріндегі ең маңызды құндылық деп санайды. Бұл – қазақ қоғамының іргетасы шаңырақ пен отбасы жылуына сүйенетінінің айқын дәлелі. Ал өмірлік маңызы бар құндылықтардың екінші сатысына респонденттердің 41,2 пайызы «адал әрі сенімді достарды» қойған. Үштікті әрбір үшінші қазақстандық байлық пен қаржылық тәуелсіздік деп түйіндеген.

«Өмірлік құндылықтарыңызға кім көбірек әсер етеді?» деген сауалға респонденттердің 80 пайызы ең алдымен олардың отбасы (ата-аналары, жұбайлары, балалары) әсер етеді деп жауап берген.

Отбасы құндылықтары – бұл әрбір шаңырақтың ішкі болмысы мен өзара қарым-қатынас өзегін айқындайтын іргелі қағидағаттар мен мызғымас сенімдер жүйесі. Дәл осы ішкі темірқазық отбасы мүшелерінің мінез-құлық мәдениетін, бір-біріне құрметі мен өзара байланысын нығайта түседі. Ең қызығы, әр отбасының өзіндік әлеуметтік-экономикалық жағдайына, этникалық тамыры мен діни наным-сенімдеріне байланысты бұл құндылықтар қоғамда жалпы қабылданған ортақ нормалардан өзгешеленіп, өзіндік бірегей сипат алуы мүмкін. Тіпті, әр ошақтың өз заңдылығы мен сипаттаған. Ал бұл таңдаудың себебін сұрағанда: «Бәрі өз орнында, бәріміз табыс табамыз. Балаларға ата-әжесі қарайды,

ОТБАСЫ ҚҰНДЫЛЫҒЫНЫҢ ӨЗЕГІ НЕ?

қоғамдық даму институты» КеАҚ әзірлеген «Қазақстан отбасылары» ұлттық баяндамасы (2024 ж) неке-отбасы қарым-қатынасындағы құндылықтарға талдау жасаған. Респонденттерге «Сіз үшін ең маңызды отбасы құндылықтары қандай?» деген сұрақ қойылған.

61 жастан асқан адамдардың 65,1 пайызы, 29-45 жас аралығындағы респонденттердің 64,5 пайызы, 18-28 жас аралығындағы сауалнамаға қатысқандардың 61,8 пайызы және 46-60 жас аралығындағы орта жастағы респонденттердің 59,1 пайызы үшін некедегі маңызды шарт «Бір-біріне қамқорлық жасау, өзара сыйластық, қолдау» құндылығы деп санаған. Байқасақ, сауалнамаға қатысқандардың жартысынан көбі осы құндылықты ең маңызды деп жауап берген.

Қамқорлық, құрмет және қолдау отбасы ішіндегі мықты және сау қарым-қатынастардың негізін қалайды. Аталған құндылықтар отбасы мүшелеріне өзін сүйікті және маңызды сезінуге көмектеседі. Бұл өз кезегінде берік қарым-қатынастың дамуына ықпал етеді және отбасындағы эмоциялық тұрақтылықты қамтамасыз етеді.

Екінші маңызды отбасы құндылығы – махаббат. Ол көптеген отбасы қарым-қатынастарының негізі. Бұл бір-бірін сөзсіз қолдау мен қабылдау, сонымен қатар отбасы мүшелерінің арасында қауіпсіздік сезімін сыйлайды. Сауалнамаға қатысқандардың жартысына жуығы оны маңызды отбасы құндылығы ретінде көрсеткен. Респонденттердің барлық санаттары үшін (жасы, жынысы және этникалық тобы бойынша) көрсеткіштер 42-49 пайыз аралығында.

Қазақстандықтар үшін тағы бір маңызды отбасы құндылығы – балалар. Сауалнамаға қатысқандардың барлық санаты үшін бұл жауап нұсқасының көрсеткіштері (18-28 жасқа дейінгі жас буын өкілдерін қоспағанда) 38 пайыздан 42 пайызға дейін тіркелді. Ал жастар арасында бұл көрсеткіш 29,6 пайызды құрады.

Тереңдетілген әлеуметтік сұхбаттар қазір қоғамда «отбасы құндылықтары» ұғымының өзі әр үйде әртүрлі қабылданатынын көрсетті. Тіпті, біршама респондент бұл сұраққа жауап бере алмай тосырқап қалған. Мәселен, сауалнамаға қатысқандардың кейбірі өз шаңырағының басты құндылығын «сабыр мен тыныштық» деп сипаттаған. Ал бұл таңдаудың себебін сұрағанда: «Бәрі өз орнында, бәріміз табыс табамыз. Балаларға ата-әжесі қарайды,

балалар оқиды», – деп, тұрмыстық үйлесімді бәрінен биік қойған. Жалпы алғанда, отандастарымыз отбасылық құндылықтардың өзегі ретінде денсаулықты, шынайы сүйіспеншілік пен өзара сыйластықты, ізгі ниет пен бір-бірін қолдауды, әділеттілік пен өз әулетінің шежіресіне қызығушылықты алға тарқан.

Осы талдауларға сүйене отырып, заманауи отбасылардың басым бөлігі тек өз ошағының ішкі тұтастығына, тікелей қарым-қатынастарға ғана бағыттал бастағанын аңғару қиын емес. Бұл үрдіс тереңдей келе ұрпақтар сабақтастығын сақтау, алыс-жақын туған-туыстармен тығыз байланыс орнату сияқты бұрынғы іргелі құндылықтардың қазіргі отбасылар үшін біртіндеп бәсеңдеп бара жатқанын аңғартады. Басқаша айтқанда, Қазақстан отбасылары

тереңнен танып, жеке тұлғалық және ұлттық сәйкестігін нық қалыптастыруына ықпал ететін негізгі күш. Сондықтан бұл байланыстың үзілмеуі – қоғамдық тұтастықтың кепілі.

Зерттеу нәтижелерінің жас ерекшеліктеріне үйіссек, ұрпақтар арасында отбасы феноменін қабылдаудың қызықты динамикасын байқауға болады. Ең төменгі жас деңгейінен ең ересек топтарға қарай жылжыған сайын, отбасын «бақыт пен махаббат» ретінде қабылдау көрсеткіші біртіндеп төмендей береді. Мәселен, 18-28 жас пен 29-45 жас топтарының арасында аталған құндылықтың маңыздылығы шамамен 10 пайызға бірден құлдыраған. Бұл көрсеткіш тұрмыстық шынайылық пен отбасылық жауапкершіліктің артуы сезімталдық деңгейін төмендететінін айғақтайды. Жастар үшін отбасы бақыт пен махаббаттың символы болса, ересек тұлғалар үшін (46 жас және одан жоғарылар) бұл ұғым тікелей ұрпақ жалғастыру миссиясымен байланыстырады. Яғни, жас ұлғайып, өмірлік тәжірибе жинақтаған сайын, сондай-ақ ата-ана атанғаннан кейін қазақстан-

басым екенін нақтылады. Десе де, заманауи үрдістер де жоқ емес. Сауалнама барысында «Маңызды шешімдерді бірлесіп қабылдаймыз» деген ұстаным жас ерекшеліктеріне қарай біртіндеп, кезең-кезеңімен өсіп отыратыны байқалды.

Бұл ретте ең үлкен айырмашылық 18-28 жас аралығындағы жастар тобында байқалады. Жастар есейе келе, бірлесіп шешім қабылдау үрдісі 12,7 пайызға төмендеп, дәл осы кезеңде отбасындағы әкенің рөлі 11,2 пайызға бірден артқан. Әлеуметтанушылар бұл құбылысты заңдылық деп түсіндіреді. Қазақстандықтардың отбасы бөлігі дәл осы 18-28 жас аралығында отам құрып, өз алдына бөлек шығады. Олар ата-анасының қасынан кетіп, әке басшылық ететін өз шаңырағының негізін қалайды. Осылайша, ата-бабадан қалған отбасын басқарудың дәстүрлі үлгісі мен әкенің рөлі жаңа ұрпақ арасында қайта жаңғырып, сабақтастық тауып отырады.

Ұрпақ тәрбиесі – ұлт болашағының кепілі. Осы бағытта респонденттерге: «Сіз балаларыңыздың бойына ең алдымен қандай құндылықтарды сіңіресіз?» деген сұрақ қойылған. Сауалнама нәтижесі қазақстандықтардың перзент тәрбиесіндегі ең басты темірқазығы ретінде еңбекқорлық, әділдік және үлкендерді құрметтеу секілді асыл қасиеттерді бағалайтынын көрсеткен. Атап айтсақ, «еңбекқорлық» нұсқасын таңдаған респонденттер келесідей бөлінді: 61 жастан асқан аға буын өкілдері – 51 пайыз, 29-45 жас – 38,3 пайыз, 46-60 жас – 32,4 пайыз, ал 18-28 жастағылар – 26,8 пайыз.

Алайда бұл құндылықтарды бала бойына сіңіруге әртүрлі буын өкілдерінің арасында өзіндік көзқарас алшақтығы бары байқалады. Мәселен, тәрбиеде «еңбекқорлыққа» басымдық беретін респонденттердің жас ерекшелігі келесідей сипатта бөлінді: 61 жастан асқан аға буын өкілдері бұл нұсқаны ең жоғары деңгейде, яғни 51 пайызға жуығы қолдаған. Өмірдің ыстық-суығын көріп, еңбектің наны тәтті екенін біліп өскен егде жастағылар үшін бұл қасиет әлі де бірінші орында. 29-45 жастағы орта буын ата-аналардың 38,3 пайызы баланын еңбекқор болып өскенін қалайды. 46-60 жастағы респонденттердің 32,4 пайызы еңбек ету қабілетін тәрбиенің негізі деп есептейді. Ал 18-28 жастағы жас ата-аналарда бұл көрсеткіш ең төменгі межеде, яғни 26,8 пайызды құрады.

Бұл статистика заманауи жастардың бала тәрбиесінде еңбек үдерісінен бұрын, өзге де заманауи немесе жеке тұлғалық құндылықтарға көбірек мән бере бастағанын аңғартады. Десе де, аға буынның еңбекке құрметті жоғары бағалауы ұлттық тәрбие мектебінің негізгі өзегі әлі де берік екенінің көрінісі.

Жүргізілген терең талдаулар қоғам мүшелерінің жас ерекшелігіне, жынысына немесе этникалық тобына қарамастан, қазақстандықтардың перзент тәрбиесіндегі ортақ мұраты айқын екенін көрсетеді. Ол – еңбекқорлық, әділдік және үлкендерді құрметтеу секілді мызғымас қасиеттер.

Ата-аналардың балалардың бойына сіңіруге тырысатын ең негізгі ұстанымдары бірегейлігін жоғалтпағаны қуантады. Бұл құндылықтар қоғамның рухани дүңгегі мен ұлттық тәрбие мектебінің алтын арқауы әлі де мығым екенін дәлелдейді.

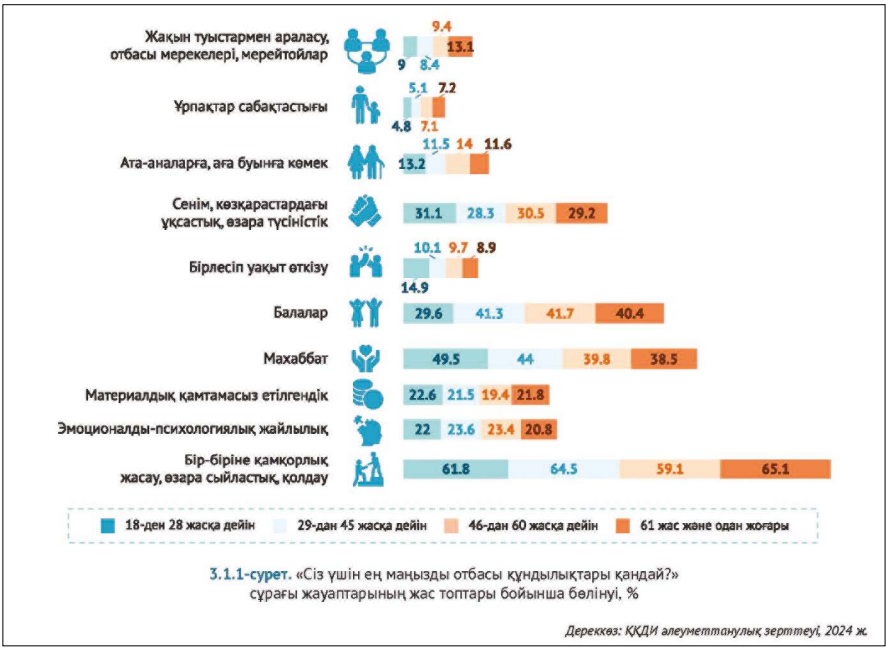
Отбасы құндылықтары – кез келген шаңырақтың ішкі тұрақтылығы мен берік бірлігін қамтамасыз ететін, үйлесімді қарым-қатынастардың негізін қалайтын басты темірқазық. Мұндай ауқымды әлеуметтік талдау қазақстандықтар үшін отбасылық құндылықтардың символы – бір-біріне деген шынайы қамқорлық, махаббат, өзара қолдау, құрмет, сенім және терең түсіністік екенін айқын көрсетті. Отандастарымыздың пайымынша, дәл осы асыл қасиеттер отбасы ішіндегі берекесі мен жылулықты сақтап тұрудың басты кепілі.

бірте-бірте нуклеаризациялану, яғни үлкен әулеттен бөлініп, тек ата-ана мен баладан ғана тұратын шағын отауға айналу және даралану үдерісін бастан кешуде.

Қазақстандық отбасылардың құндылықтар динамикасын салыстыру мақсатында 2022 және 2024 жылдардағы «Қазақстан отбасылары» ұлттық баяндамасы аясында жүргізілген әлеуметтік зерттеу нәтижелеріне көз жүгіртсек, белгілі бір тұрақтылықты байқаймыз. Барлық жауап нұсқалары бойынша айырмашылық 5 па-

дықтардың отбасына пайымы өзгереді. Жастық шаққа тән идеалистік сезімдер уақыт өте келе орнықты прагматикалық көзқарасқа ауысады.

Әлеуметтік сауалнама барысында ерлер мен әйелдердің неке институтына қатысты пайымдарын жыныстық ерекшеліктер тұрғысынан талдау барысында өте қызықты заңдылықтар анықталды. Ер-азаматтар үшін неке феноменін көбіне табиғи инстинкттер мен жауапкершілікке негізделсе, әйелдер қауымы мұны ең алдымен нәзік

йыздан аспайды. Десе де, халық арасындағы ең танымал таңдау – «бір-біріне қамқорлық жасау, өзара құрмет пен қолдау» көрсеткішінің 10,1 пайызға төмендегені ойлантады.

Атам заманнан қазақ халқының дәстүрлі болмысында ұрпақтар сабақтастығы мен ағайын-туыспен араласу отбасылық құндылықтарды сақтаудың алтын діңгегі болып келді. Дәл осы жақындармен тығыз қарым-қатынас жасау арқылы аға ұрпақтың жинақтаған білімі мен өмірлік тәжірибесі, тарихи мен мәдени қайнар көздері кейінгі толқыңға мирас болып қалатын. Ошақ қасындағы қариялар мен әулет үлкендерінің балалар мен немерелерге айтатын өнегелі әңгімелері мен ғибратты өсиеттері әрбір жас буынның өз тұлға-тамырын

сезіммен өлшейді.

Отбасы шағын әлеуметтік топ тұрғысынан қарастырсақ, оның беріктігі мен үйлесімді дамуы ішкі қарым-қатынастардың сауатты құрылуына тікелей байланысты. Ошақ қасындағы өзара түсіністік, ерлі-зайыптылар арасындағы құқықтар мен міндеттердің әділ бөлінуі, жауапкершілік жүгін тең арқалау, сондай-ақ отбасы мүшелері арасындағы көшбасшылық пен билік тізгінінің кімде болуы кез келген шаңырақтың ішкі тұрақтылығын айқындайды.

Зерттеудің нәтижелері қазақстандық отбасылардың басым көпшілігінде басқару тізгіні әлі де ер адамның қолында екенін, яғни отағасының көшбасшылық рөлі

аралығындағылар 28 пайызды, 45-54 жастағылар 20 пайызды және 55 жастан асқандар 1 пайызды құраса, үміткерлердің 52 пайызы әйелдер, 48 пайызы ер адамдар.

Біліктілік талаптарына келетін болсақ, нарыққа техникалық және орта буын мамандары көбірек қажет екені байқалады. Бос орындардың 43 пайызы орта біліктілікті, 31 пайызы төмен біліктілікті талап етсе, тек 26 пайызы ғана жоғары білікті кадрларды іздейді. Сонымен қатар мамыр айындағы қаржылық ұсыныстар мен күтілімдер арасындағы айырмашылық та айтарлықтай үлкен. Жұмыс берушілер ең жоғары еңбекақыны тау-кен саласындағы өндіріс бастығының орынбасары лауазымына шамамен 1,45 млн теңге, бас дәнекерлеушіге 1,24 млн теңге және ақпараттық қауіпсіздік жөніндегі инженерге 1,23 млн теңге көлемінде ұсынған. Ал жұмыс іздеуші топ-менеджерлер мен сирек мамандық иелерінің сұранысы мүлдем бөлек қалыптасты. Мәселен, біржаға түйіндеме жолдаған кеме капитандары орташа есеппен 8,7 млн теңге, ірі компания басшыларының орынбасарлары 3,7 млн теңге, ал авиация ұшқыштары 2,8 млн теңге көлемінде жалақы күтетінін көрсеткен.

Қорыта айтқанда, электрондық еңбек биржасы елдегі жұмыссыздық деңгейін төмендетудің пәрменді құралына айналып отыр, бұған тек елорданың өзінде жыл басынан бері осы жүйенің көмегімен 14 мыңнан астам тұрғынның тұрақты жұмысқа орналасуы айқын дәлел болады.

А.БИМЕНДІ

ҚАНДАЙ МАМАНДАРҒА

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЕҢБЕК НАРЫҒЫ СЕРПІНДІ ДАМУ ҮСТІНДЕ. ЖЫЛ БАСЫНАН БЕРІ ЕЛІМІЗДІҢ БАС ЦИФРЛЫҚ ЕҢБЕК АЛАҢЫ – EN-BEK.KZ ПОРТАЛЫНДА БІРШАМА ӨЗГЕРІСТЕР БАЙҚАЛДЫ. ЕҢБЕК ЖӘНЕ ХАЛЫҚТЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУ МИНИСТРЛІГІНІҢ СОҢҒЫ МӘЛІМЕТТЕРІНЕ СҮЙЕНСЕК, МАМЫР АЙЫНДА БОС ЖҰМЫС ОРЫНДАРЫ МЕН ҮМІТКЕРЛЕРДІҢ БЕЛСЕНДІЛІГІ ЖАҢА ДЕҢГЕЙГЕ КӨТЕРІЛГЕН.

Ағымдағы жылдың басынан бері электрондық еңбек биржасына жұмыс берушілер 495,7 мың бос жұмыс орнын жолдап, жұмыс іздеуші азаматтардан 609,3 мың түйіндеме келіп түскен. Ал нақты мамыр айының қорытындысына үйіссек, нарықта жұмыс берушілер ұсынған бос орындар саны 86,7 мыңды құраса, жұмыс іздеушілердің өтінімдері 91,6 мыңға жеткен.

Кадр тапшылығы әсіресе әлеуметтік және инфрақұрылымдық салаларда қатты байқалады. Жұмыс берушілердің сұранысы бойынша білім беру саласы 14 мың бос орынмен көш бастап тұр. Одан кейінгі орындарға сервис және қызмет көрсету

СҰРАНЫС ЖОҒАРЫ?

Қазақстан – зайырлы мемлекет. Жаңа Конституцияда діннің мемлекеттен бөлек екені ашық жазылды. «Зайырлы ел» дегенді көпшілік қалай түсінеді? Зайырлылық құндылығы деген не? Әлеуметтік желідегі діни уағыздарды шектеген дұрыс па? Осы сұрақтарды философия ғылымдарының докторы, профессор, дінтанушы Бақытжан Сатершиновке қойған еді.

Бақытжан САТЕРШИНОВ:

Зайырлы ел

ҚАҒИДАТЫН ТҮСІНГЕН АДАМ АДАСПАЙДЫ

– Еліміздің жаңа Конституциясында Қазақстанның зайырлы мемлекет деп анық жазылды. «Дін мен мемлекет бөлек». Әдетте, зайырлы елміз дегенді көп айтамыз. Бірақ халық «зайырлы ел» деген ұғымды толық түсінбей жатады. Қандай елді «зайырлы ел» дейміз? Бұл ұғымның ауқымы қандай?

– Дұрыс айтасыз, биылғы жылдың 15 наурызында республикалық референдумда қабылданып, алдымыздағы 1 шілдеден бастап күшіне енетін Қазақстан Республикасының жаңа Конституциясының 1-бөліміндегі 7-баптың 1-тармақшасында дәл сіз айтқандай, тайға таңба басқандай «Дін мемлекеттен бөлек» деп жазылып тұр. Одан ары қарай 2-тармақта бұл қағида былай тарқатылады: «Қазақстан аумағында діни ұйымдардың қызметі заңға сәйкес жүзеге асырылады және ол конституциялық құрылыс негіздерін, адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау, ұлттық қауыпсіздікті қамтамасыз ету, қоғамдық тәртіпті, азаматтардың денсаулығы мен қоғамның адамгершілік болмысын сақтау мақсатында шектелуі мүмкін». Негізгі заңның алғysөзінде «Қазақстан халқының этносаралық және конфессияаралық татулық қағидаттарына сүйенетіні» айтылған, ал 1-бапта «Қазақстанның зайырлы мемлекет» екені тұжырымдалады.

Қазақстан Республикасының зайырлығы конституциялық құрылымның демократизм, әлеуметтілік, дүниетанымдық, идеологиялық алуандылығы сияқты негіздерімен өзара байланысты. Бұл діннің қоғамға күшпен ендірілмейтіні, ешбір діни ұйым мемлекеттік болып саналмайтыны, ал азаматтардың еркіндігі бар екенін көрсетеді. Егер клерикалды, яғни діни мемлекетте діни ұйымдардың мемлекеттен бөлінуі мүмкін емес болса, ал атеистік немесе дінсіз мемлекетте діни ұйымдар мемлекеттен, қоғам өмірінен, тіпті жеке өмірден толығымен оқшаулау мақсатында ажыратылады.

Жергілікті халық арасында зайырлықты атеизммен теңестіретін түсінік кездеседі. Зайырлық деген жалпы дінді теріске шығару емес. Зайырлы елде діни ұйымдардың қызметтерінің кейбір саласына шек қою арқылы, саяси биліктен ажыратылады. Ел зайырлығының шарты бойынша мемлекеттің діни ұйымдардың ішкі істеріне араласпау, ал діни ұйымдардың мемлекет ісіне араласпау ұстыны бар.

Зайырлы елде діни ұйымдар мемлекеттен ажыратылған (бірақ қоғамнан оқшауланбаған) және заң алдында бөрі тең. Зайырлы мемлекеттің классикалық үлгісі барлық діни ұйымдарға бейтарап қатынаста болуды, мемлекеттің діннен және діни ұйымдардан оқшау болуын көздейді. Зайырлықтың арқасында діни ұйымдар мемлекеттік билікпен тайталаста емес және бір-бірінің ісіне араласпау қағидатын ұстанып қызмет етуде, ал бұл өз кезегінде бір жағынан биліктің діншілденуінің, екінші жағынан діннің саясишануының алдын алады. Зайырлы ел қағидатын түсінген адам адаспайды.

«Зайырлы ел» ұғымының ауқымы осылайша ашылады. Оның қағидаттары қазіргі әлемдегі көптеген елдің құқықтық мемлекеттілігі мен азаматтық қоғамының құрылысы мен қызмет етуінің негізін құрайды. Мысалы, әлемде 200-ге жуық мемлекет бар, олардың мемлекет пен дін арақатынасының рәсімдеріне келер болсақ, 12-ші нағыз діни, 60-ы ресми діни, 5-еуі дінге қарсы идеологияны ұстанады, ал қалған 120-дан аса мемлекет зайырлық ұстынын заңнамалық деңгейде бекіткен. Соңғыларының әрқайсысы зайырлық ұстынын өз елінде қалыптасқандықтан ахуалдың ерекшеліктеріне қарай, қоғамдағы діннің орны мен рөлі туралы әлеуметтік дискурста орай құрастырады.

– Жастарға зайырлықтың құндылығының нақты принциптерін сақтаудың жол-жосынын қалай түсіндірген жөн?

– Жастарға болсын, жалпы тұрғылықты халыққа болсын, «зайырлы ел» ұғымын түсіндіргенде жер бетіндегі әр қоғамның тарихи, әлеуметтік-саяси, экономикалық және мәдени ерекшеліктерін ескеру керек болады. Біздің қазақ тіліне арабадан енген «захир» немесе «зайыр» термині діннің сыртқы мәнін білдіреді, ал «батин» термині ішкі сенімге қатысты болып келеді. Яғни, біздің дәстүрлі қазақы дүниетанымда бұл ұғым бәрібір дінмен байланысты болып келеді. Ал оның шет тілдегі баламасы «секуляризм» түсінігі «клерикализмге» қарсы мәнді білдіреді. Бұл концепт Батыс елдерінде соңғы ғасырлардағы христиандық шіркеу мен зайырлы мемлекет теске-тіресінің нәтижесінде пайда болды. Батыс Еуропа мен Американың жекелеген демократиялық елдерінің қоғамдық кеңістігінде кейінгі жүз жылдықтарда орын алған әлеуметтік трансформация мен дін рөлінің өзгеруі секуляризм саясатының сипаты мен бағытын айқындайды. Зайырлы елдің болмысы қандай болуы керектігі туралы қоғамдық және әлеуметтік дискурстар әлі күнге дейін толастаған жоқ. Әдетте, секуляризмді «лаицизм» деп те атайды, оның мемлекет пен дін арақатынастарындағы «қатан» және «бәсең» үлгілерін анықтап жатады.

Көптеген сарапшы секуляризмнің бұл үлгісінің еуропалық қоғамдық-саяси кеңістікке тән екенін

және бұл саяси стратегияны Шығыс елдеріне қатысты қолдануға келмейтінін айтады. Сондықтан ішкі өркениеттік-мәдени өзгешеліктер мен қоғамдағы діни ахуалды ескере отырып, зайырлықтың жұмсақ түрін таңдауға тура келеді. Мысалы, Орталық Азия мен Қазақстан үшін зайырлық пен ислам арақатынасын ұлттық рухани дәстүрлерді ескере отырып қолдану қажет болады. Сол себепті Қазақстан мемлекет пен дін арақатынасының өзіндік үлгісіне ұмтыла отырып, билік пен діндар жамағат арасындағы өзара сенімді дамытып, діни радикализмнің алдын алу үшін мемлекеттік органдар мен діни бірлестіктермен, оның ішінде Қазақстан мұсылмандары діни басқармасымен ынтымақтастыққа келуге тырысады.

Біздің еліміздегі жастар зайырлық заңнама мен оның құндылықтарын есте сақтап, өздерінің өмір қамында орнымен қолдана білуі керек. Зайырлық түсінігі аясында мемлекет төмендегі қағидаттарға сүйенеді:

Азаматтардың қандай да бір дін және діни ұйымдарға жататынына қарамастан, өмірдің барлық саласында тең құқығын қамтамасыз етеді; азаматтардың дінге қатынасына бейтарап қарап, олардың таңдауларын мадақтап, сөгіп немесе насихаттамайды; діни ұйымдар мен бірлестіктердің істеріне, дін оқытушылық, ішкі тәртіптік, кадрлық істеріне мүлдем араласпайды; адам құқығы мен еркіндігін шектейтін, азаматтардың дінге деген қатынасын күшпен өзгерту мақсатында арнайы мекемелерді қолдануға рұқсат бермейді, атап айтқанда: жазасын өтейтін орындар, әскери бөлімдер, ауруханалар, балалар үйі және тағы басқа орындарда діни насихат жасауына болмайды; азаматтардың дінге қатынасын анықтауда мемлекеттік білім беру стандартының бейтараптығын қамтамасыз етеді.

Осы ұстанымдарды білген жөн. Сонда өзін де, өзгені де қыян жайдайға дұшар етпейді.

– «Сенім бостандығы» мен «діни еркіндік» деген тіркестің мән-маңызын ажыратып беріңізші. Өзгенің діни сеніміне құрметпен қарау үшін нені ескерген жөн?

– «Сенім бостандығы» мен «діни еркіндік» таразының екі басы секілді. Дінге сенетіндер де бар, сенбейтіндер де бар. Олар бір-бірінің ар-ождан бостандығына қол сұқпаулары керек. Өзгелердің діни сеніміне түсіністікпен қарау үшін дін еркіндігі мен мемлекеттік-конфессиялық қатынастар саласында Қазақстан мемлекеті саясатының қағидаттарын есте сақтау керек.

Мемлекет және ондағы институттардың зайырлы, конфессиялық, бейтарап сипаты, діни бірлестіктердің мемлекеттен бөлектенуі, ар-намыс және дін еркіндігі қағидаты, қандай да бір дін немесе діни және зайырлы бірлестікке жататынына қарамастан, азаматтардың еркіндігі мен тең құқылығы, діни бірлестіктердің Құдайға құлшылық ету істерін немесе құлшылық етуден тыс істерін іске асырудағы құқықтарының теңдігі, ұлттық сипат-дәстүрлер мен діни салттардың байланысын, діни бірлестіктер мен мемлекет арақатынасындағы Қазақстан халқының ұлттық-мәдени ерекшеліктерін есепке ала отырып, ұлттық-мәдени дәстүрлерді, халықтардың ділін құрметтеу; діни бірлестіктердің ішкі қызметіне мемлекеттің араласпауы, конституциялық құрылым, моральдық, денсаулық және азаматтардың құқығы мен мүдделерін қорғау, мемлекет қорғанысы мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету қажеттілігінен туындаған ар-намыс және дін еркіндігі шектеулерінің орын алуы, діни бірлестіктердің қазақстандық заңнамаға сәйкес қызмет етуін мемлекеттік бақылау, мемлекеттік билік пен басқарманың барлық сатыларында ар-намыс және дін еркіндігі саласындағы саясатты ашық түрде жүргізу, мемлекетпен діни бірлестіктердің бірлесе қызмет етуі, аталған салада мемлекет саясатындағы маңызды басым бағыттарды ғылыми негізде таңдау – бұл зайырлы қоғам ұстанатын жалпы ережелер.

Жоғарыда аталған ережелердің барлығы қазақстандық заңнамада тіркелген және зайырлық қағидаттарын іске асырудағы әлемдік тәжірибелерге сүйеніп бекітілген. Мұның барлығы жалпы ереже ретінде көрініс тапқан және оның негізінде мемлекет пен діни бірлестіктердің өзара байланысы құрылып, қазақстандық зайырлық үлгісі қалыптасады. Қазіргі заманғы Қазақстанда іске асып жатқан мемлекет пен діни бірлестіктердің өзара қарым-қатынас үлгісі дінге сенушілердің еркіндігі мен құқығын құрметтеудің демократиялық қағидаттарына, қоғамдық және діни қызығушылықтардың тепе-теңдігіне, серіктестік пен өзара түсіністікке негізделген.

– Қазір ақпарат заманы ғой. Әртүрлі әлеуметтік платформаларда діни уағыз айтатындар көбейді. Тіпті, хәсібі білімі жоғары имамдардың кейбір уағыздары дау тудырып

жатады. Осыған байланысты діни уағыз айтуға арнайы лицензия беру керек деген көзқарасты көп кездестіреміз. Сіздіңше, бұл пікір дұрыс па?

– Діни уағыз айтуға арнайы лицензия немесе рұқсат беру мәселесі әлемде, соның ішінде Қазақстанда да жиі талқыланады. Бұл мәселеге екі түрлі көзқарас бар. Лицензиялауды жақтайтын пікірлерге келер болсақ, біріншіден, бұл қоғамдық тұтастық пен мемлекеттік қауіпсіздікті сақтауды және радикализмнің алдын алуға байланысты. Діни экстремизм мен теріс ағымдардың алдын алу үшін уағызшының білімі мен айтатын сөзі мемлекеттік немесе діни басқарма тарапынан бақылануы тиіс деп саналады. Екінші, хәсібилік өлшемдеріне қатысты. Діни салада кәсіби білімі жоқ адамдардың

уағыз айтуы қоғамда алауыздық тудыруы мүмкін. Лицензия тек арнайы діни білімі бар мамандарға ғана рұқсат берер еді.

Ал лицензиялауға қарсы пікірлерге тоқталар болсақ, бұл шара адамның діни сенім бостандығына нұқсан келтіреді деп есептеледі. Бұл ұстаным діни көзқарастарды білдіруге және таратуға деген конституциялық құқықтарды шектеуі мүмкін деп санайды. Сондай-ақ бұл қарсылық діни ұйымдарды тіркеуге қатысты бюрократиялық шаралармен түсіндіріледі. Лицензиялау үдерісі діни қызметкерлерді шектеп, цензураға әкелуі ықтимал деген қауіп бар.

Айта кету керек, Қазақстанда «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» заңға сәйкес, діни уағыз айту және діни әдебиеттерді тарату нақты ережелермен реттеледі. Мәселен, Қазақстан мұсылмандары діни басқармасы (ҚМДБ) өзінің ресми сайты арқылы өз имамдарының біліктілігін арттырып, оларға арнайы аттестат береді. Сондай-ақ ғаламтордағы діни материалдарды сараптамадан өткізу тәртібі бар. Бұл мәселеде радикализмге жол бермеу мен адам құқықтарын сақтау арасындағы тепе-теңдікті ұстану өте маңызды.

Қазақстандағы діни уағыз жүргізудің заңды талаптары бар. Қазақстан заңнамасы бойынша «лицензия» деген термин қолданылмағанымен, уағыз айту мен діни материалдарды тарату қатаң заңдық шеңберде ғана рұқсат етіледі. «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» заңға сәйкес негізгі талаптар мынадай: 1) Орын шектелуі: Діни уағыз-насихат тек қана ғибадат үйлерінде (мешіт, шіркеу т.б.), діни бірлестіктердің ғимараттарында және ресми белгіленген орындарда ғана жүргізілуі тиіс. Көшеде, базарда немесе қоғамдық орындарда рұқсатсыз уағыз айту – заңсыз; 2) Ресми мәртебе: Ислам діни бағытында тек ҚМДБ тарапынан ресми тағайындалған имамдар мен діни қызметкерлердің ғана уағыз айтуға құқығы бар. Өзін «тәуелсіз ұстазын» деп жариялап, желіде өз бетінше діни үкім шығару заң бұзушылық саналады. Әсіресе, қазіргі ақпарат тасқыны заманында әртүрлі әлеуметтік желілердегі уағыз бен дөуаттың мазмұнына баса назар аудару керек. Діни дискурста деген сураныстың жоғары екенін ескерсек, жастардың қоғамдық санасын деструктивті ықпалдан сақтау үшін профилактикалық шараларға мән беріп, діни ағартушылықтың ресми сайттарының бәсекелестігін арттыру қажет.

– Әлеуметтік желі демекші, онда діни топтардың өзара пікірталасы жиі болады. Бірін-бірі жоққа шығару, «адасқан» деп күстөналау жағы басым. Бұл үрдістің қауіп қандай?

– Әлеуметтік желідегі діни айтыстар мен өзара айыптаулар қоғамның тұрақтылығына үлкен қауіп төндіреді. Мұндай үрліс радикалды көзқарастардың таралуына, сенімсіздікке, адамдардың агрессияға бой алдыруына және қоғамдағы алауыздықтың ушығуына әкеледі. Ондай айтыстар тұрғындардың радикалдануына жол ашуы мүмкін. Өзге ағымдарды «адасқан» деп айыптау жастардың санасында агрессивті діни ұстанымды қалыптастырады. Теріс пиғылды топтар осы эмоцияларды пайдаланып, өз идеологияларына тартады. Сондай-ақ бұл үрдіс ислам дінінің беделін түсіреді. Желідегі дау-дамай мен орынсыз айтыстар дінінің рухани құндылығын жоғалтып, сырттан бақылаушы адамдардың (әсіресе жастардың) дінге деген сенімсіздігін оятады. Одан бөлек, қоғамдық поляризацияны тудырады. Діни топтардың бір-біріне қарсы шығуы әлеуметтік желіде үлкен топтарды (фракцияларды) қалыптастырып, қоғамды жікке бөледі.

Мұндай келеңсіз құбылыстардың алдын алу қажет. Діни сауаттылықты арттыру үшін тек ресми және дәстүрлі діни ұйымдардың мәліметтеріне сүйену қажет. Қазақстан мұсылмандары діни басқармасы ұсынатын ресми пәтуалар мен сенімді ақпараттарды негізге алған жөн. Діни ақпараттарды тексеріп, арандатушылық сипаттағы контенттерге сын көзбен қарау маңызды.

– Әңгімеңізге рахмет.

Сұхбаттасқан – Т.ӨСКЕНБАЙ

САМАРҚАНДТА ДАРАЛАНҒАН БӨКЕТОВ БІЛІМГЕРЛЕРІ

● ӨЗБЕКСТАННЫҢ КӨНЕ ҚАЛАСЫ САМАРҚАНДТАА ӨТКЕН «ЭКО-ЗАКОВАТ» ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ БАЙҚАУЫНДА АКАДЕМИК Е.БӨКЕТОВ АТЫНДАҒЫ ҚАРАҒАНДЫ ҰЛТТЫҚ ЗЕРТТЕУ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ СТУДЕНТТЕРІ ЗОР ЖЕТІСТІККЕ ҚОЛ ЖЕТКІЗДІ. ОРТАЛЫҚ АЗИЯ ЕЛДЕРІ МЕН ӨЗЕРБАЙЖАН МЕМЛЕКЕТІНЕН, СОНДАЙ-АҚ КӨРШІЛЕС ӨЛКЕДЕН ЖИНАЛҒАН ЕҢ ТАҢДАУЛЫ ЖАСТАР БАҚ СЫНАСҚАН АУҚЫМДЫ ДОДАДА ҚАРАҒАНДЫЛЫҚ БІЛІМГЕРЛЕР ЖҮДЕЛІП II ОРЫНДЫ ИЕЛЕНІП, ЕЛ МЕРЕЙІН ҮСТЕМ ЕТТІ.

Маусым айының 6-9-ы аралығында ұйымдастырылған бұл халықаралық зияткерлік сайыс жас буынның экологиялық мәдениетін арттыруды және қоршаған ортаны қорғау саласындағы соны бастамаларға қолдау көрсетуді көздеді. Төрт күнге созылған тартысты кезеңдерде қатысушылар жаһандық климаттың өзгеруі, экологиялық қауіпсіздік, тұрақты даму және табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану сияқты ең өзекті мәселелер төңірегінде өздерінің теориялық білімдері мен кәсіби даярлықтарын ортаға салды. Е.Бөкетов университетінің намысын қорғаған жас зерттеушілер өзекті түйткілерді шешудің өзіндік тиімді жолдарын ұсынып, қазылар алқасының жоғары бағасын алды.

Аталған білім додасында топ жарған университет командасына ботаника кафедрасының аға оқытушысы, экология магистрі Роза Мусина жетекшілік етті. Ал білім ордасының беделін халықаралық деңгейде асқақтатқан дарынды студенттер құрамында Поная Аллахвердиева, Мадина Әсетқызы, Әлишер Жексембаев, Айжан Сарсенова, Малика Ташкенбаева және Біржан Оспан болды. Ел намысын ту еткен жастардың бұл табысы – университеттегі сапалы білім мен жүйелі ғылыми-зерттеу жұмыстарының тікелей жемісі.

Студенттердің айтулы жеңісіне орай Қазақстан Республикасының Самарқанд қаласындағы консулы Абзал Нұрашов арнайы құттықтау лебізін білдірді. Консул өз сөзінде отандық жастардың халықаралық деңгейдегі экологиялық жобалар мен мемлекетаралық ынтымақтастық бағдарламаларына белсенді араласуының маңыздылығына тоқталып, жеңімпаздарға жаңа белестер бағындыруды тіледі. Бұл халықаралық жетістік қарағандылық студенттердің жоғары кәсіби әлеуетін ғана емес, олардың қоғамдық және ғылыми өмірдегі белсенді азаматтық позициясын тағы бір мәрте дәлелдеп берді.

ТОП ЖАРҒАН ӨРЕНДЕР

● ТАШКЕНТ ҚАЛАСЫНДА МАТЕМАТИКА ЖӘНЕ ИНФОРМАТИКА ПӘНДЕРІНЕН ӨТКЕН ҰЛД-ХОРЕЗМИ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ОЛИМПИАДАСЫ (КНМО) ӨЗ МӘРЕСІНЕ ЖЕТТІ. ӘЛЕМНІҢ 10 МЕМЛЕКЕТІНЕН ЖИНАЛҒАН ЕҢ ДАРЫНДЫ ЖЕТКІНШЕКТЕР БАС ҚОСҚАН БҮЛ БІЛІМ БӘЙГЕСİNДЕ ҚАЗАҚСТАННЫҢ НАМЫСЫН ҚОРҒАҒАН ӨРЕНДЕР ФЕНОМЕНАЛЬДЫ ТАБЫСҚА ҚОЛ ЖЕТКІЗДІ. ЗИЯТКЕРЛІК ДОДАҒА ҚАТЫСҚАН ОТАНДЫҚ СЕГІЗ ОҚУШЫНЫҢ БАРЛЫҒЫ ДА ЖҮЛДЕГЕРЛЕР ҚАТАРЫНАН КӨРІНІП, ҰЛТТЫҚ ҚҰРАМА ЖҮЗ ПАЙЫЗДЫҚ КӨРСЕТКІШПЕН ЕЛ ҚОРЖЫНЫНА 4 АЛТЫН, 3 КҮМІС ЖӘНЕ 1 ҚОЛА МЕДАЛЬ САЛДЫ.

Жас таланттардың ғылыми-зерттеу әлеуетін арттыруды және дәлдік ғылымдар саласындағы үздіктерді анықтауды мақсат еткен дода екі кезеңнен (теориялық және практикалық) тұрды. Сынақтардан мүдірмей өтіп, бас жүлде – алтын медальді иеленгендер қатарында Ақтөбе облыстық «Білім-Инновация» лицейінің 9-сынып оқушысы Бердімұрат Ахмет, Павлодардағы «Жас Дарын» мектеп-лицейінің 8-сынып оқушысы Жанделдинов Бексұлтан, Алматы қаласындағы NIS шәкірті Мұхитұлы Алдияр және Алматы РФММ-нің 8-сынып оқушысы Еламан Әлішер бар.

Еліміздің зияткерлік деңгейін асқақтатқан өзге де жеткіншектер жоғары шеберлік танытты. Айталық, Алматы РФММ-нің 9-сынып оқушысы Белгімбаев Әмір, Ақтөбедегі «Білім-Инновация» лицейінің шәкірті Ермұханов Ислам және Қарағанды қаласындағы Н.Нұрмақов атындағы мектеп-лицей-интернатының тәрбиеленушісі Жангелді Санжар олимпиаданың күміс жүлдесіне ие болды. Ал павлодарлық «Жас Дарын» мектеп-лицейінің 9-сынып оқушысы Ғаллам Әлішер тартысты бәсекеде қола медальді қанағат тұтты.

Дарынды өрендерді халықаралық деңгейдегі додаға бастап барып, бағыт-бағдар берген ұлттық құрама жетекшілері — Алматы қаласындағы №165 мамандандырылған лицейдің математика пәнінің мұғалімі Асхат Әбідіқұлов пен ІПТУ сеньюр-лекторы Айбар Қуанышбайдың да еңбегі орасан. Қазақстандық оқушылардың Ташкент төріндегі бұл жарқын жеңісі отандық білім беру жүйесінің жоғары сапасын және жас таланттарымыздың әлемдік аренада кез келген бәсекеге қабілетті екенін тағы бір мәрте айқын дәлелдеп берді.

Әзірлеген А.БИМЕНДІ

КРЕАТИВТІ ИНДУСТРИЯ – БОЛАШАҚТЫҢ БАЙЛЫҒЫ

ҚАЗІРГІ ЖАҒАҢДАНУ ДӘУІРІНДЕ ЭКОНОМИКАНЫҢ ДАМУ ҚАРҚЫНЫ ТАБИҒИ РЕСУРСТАРМЕН ЕМЕС, ЗИЯТКЕРЛІК КАПИТАЛ, ИННОВАЦИЯ ЖӘНЕ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ӘЛЕУЕТПЕН АЙҚЫНДАЛАДЫ. ОСЫ ТҮРҒЫДАН АЛҒАНДА КРЕАТИВТІ ИНДУСТРИЯ – ХХІ ҒАСЫР ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ЖАҢА ДРАЙВЕРІ. ОЛ ТЕК МӘДЕНИЕТ НЕМЕСЕ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ БАҒЫТ ҚАНА ЕМЕС, СОНЫМЕН ҚАТАР ТАБЫС ӘКЕЛЕТІН, ЖАҢА ЖҰМЫС ОРЫНДАРЫН ҚҰРАТЫП, ЖАСТАРДЫҢ ӘЛЕУЕТІН АШАТЫН МАҢЫЗДЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ СЕКТОР.

Наурызбек САРПА

Креатив сөзі ағылшын тіліндегі creative («шығармашылық», «жасампаз») деген сөзден шыққан. Креативті индустрия ең алғаш Ұлыбританияда 1990 жылдары пайда болды. Кейін бұл бағыт ЮНЕСКО деңгейінде мойындалып, жаһандық жобаға айналды. Оның құрамына кино, анимация, зергерлік бұйымдар, бейнелеу өнері, галерея қызметі, баспа ісі сияқты салалар енгізілді. Әлем елдері креативті индустрияны әртүрлі бағытта дамытып келеді. Мәселен, АҚШ үшін Голливуд пен Кремний алқабы ұлттық брендке айналған. Голливуд түсірген фильмдер әлемнің түпкір-түпкіріне таралып, миллиардтаған доллар табыс әкеледі. Кремний алқабында дүниеге келген технологиялық компаниялар жаһандық экономиканың беталысын анықтап отыр. Ал Оңтүстік Корея соңғы жиырма жылда мәдени индустрия арқылы әлемді таңғалдырды. К-поп музыкалық феномені, корей сериалдары мен кино өндірісі ел экономикасының маңызды бөлігіне айналды. Бүгінде BTS немесе BLACKPINK секілді топтар тек музыкалық бренд емес, тұтас мемлекеттің жұмсақ күшінің символы саналады. Қытай болса онлайн платформалар, анимация, цифрлық контент және электронды коммерция арқылы креативті экономиканың жаңа моделін қалыптастырды. Ал Франция сән индустриясы мен кинематографиядағы дәстүрлі көпбасшылығын сақтап келеді. Әр мемлекеттің өз ерекшелігі болғанымен, барлығын біріктіретін ортақ нәрсе бар. Ол – шығармашылықты экономикалық ресурс ретінде қабылдау.

Бұл үрдіс шамамен 35-36 жылдан кейін Қазақстанға келді. Бүгінде елімізде бұл бағыт мемлекеттік саясаттың басым бағытына айналып отыр. Қасым-Жомарт Тоқаев өзінің «Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары» атты Жолдауында креативті индустрияны медиа, кино, музыка, дизайн, білім беру және ақпараттық технологиялар салаларын қамтитын, жұмыспен қамтуға ақпал ететін маңызды экономика секторы ретінде атап өтті. Мемлекет басшысы бұл саланың ел экономикасын әртараптандырудағы рөлін ерекше атап, оны жүйелі түрде дамыту қажеттігін бірнеше рет көтерді.

КРЕАТИВТІ ҚАЛАЛАР ФЕНОМЕНІ

Креативті индустрия көбіне ірі қалаларда шоғырланады. Себебі талант, білім, технология және инвестиция бір жерде тоғысқанда ғана жаңа идеялар пайда болады. Әлемдегі ең ықпалды креативті орталықтардың қатарында Нью-Йорк көш бастап тұр. Одан кейін Лондон мен Париж орналасқан. Сан-Франциско, Сингапур, Сидней, Лос-Анджелес, Берлин, Токио және Барселона да шығармашылық экономиканың маңызды орталықтары. Бұл қалалардың табысының құпиясы – таланттарды жинай білуінде. Мысалы, Нью-Йорк суретшілер мен дизайнерлерді тарта, Лос-Анджелес кино өндірісінің жаһандық орталығына айналды. Сан-Франциско технологиялық стартаптардың мекені болса,

Берлин заманауи өнер мен музыканың жаңа тынысын қалыптастырып отыр. Олардың барлығы кластерлік даму қағидасына сүйенеді. Яғни, шығармашылықпен айналысатын адамдар мен компаниялар бір ортада шоғырланып, бір-бірінің дамуына ықпал етеді. Ал Қытай 2000 жылы «Шығармашылық индустрия» тұжырымдамасын қабылдап, Шанхай, Пекин, Шэньчжэнь, Гуанчжоу секілді мегаполистерді креативті экономиканың орталығына айналдыруға кірісті. Қазір бұл қалалар әлемдегі ең ірі цифрлық және мәдени өндіріс орталықтарының қатарына кіреді.

Ал еліміздегі жағдайға келсек, Алматыдағы Almaty Creative хабы шығармашылық жобалардың тоғысатын алаңына айналса, Шымкенттегі Art Hub Amanat жас өнерпаздар мен кәсіпкерлерді біріктіріп отыр. Түркістандағы OzgeEpic креатив хабы да жаңа жобаларды жүзеге асыруға мүмкіндік беретін маңызды орталықтардың бірі.

Қазақстандағы шығармашылық экономиканың негізгі орталығы – Алматы. Қалада 13,3 мыңнан астам креативті бизнес субъектісі жұмыс істейді. Бұл көрсеткіш бойынша Алматы еліміздегі абсолютті көшбасшы саналады. Мұның өзіндік себебі бар. Алматыда шығармашылық орта қалыптасқан. Мұнда суретшілер, музыканттар, режиссерлер, дизайнерлер мен IT мамандары шоғырланған. Қаладағы мәдени атмосфера мен кәсіпкерлік белсенділік жаңа идеялардың тууына мүмкіндік береді. Екінші орында – Астана. Елордада 8,4 мыңнан астам кәсіпкер креативті индустрияда еңбек етеді. Кейінгі жылдары мұнда цифрлық технологиялар, контент өндірісі және медиа бағыттары белсенді дамып келеді. Ал Шымкентте 2,4 мыңнан астам шығармашылық кәсіпкер тіркелген. Сонымен қатар Қарағанды, Алматы және Маңғыстау облыстары да бұл бағытта қарқынды өсім көрсетіп отыр. Бағыттар бойынша ең көп тіркелген шағын және орта бизнес субъектілері халықтық қолөнер саласына тиесілі – 12 660. Қолөнершілер саны бойынша Алматы, Астана, Шымкент және Түркістан облысы алдыңғы орында.

Қазір Қазақстандағы креативті секторларда 143 600 адам жұмыс істейді. Ең көп еңбек ресурсын қажет ететін салалар – IT, сәулет өнері, сән индустриясы, мәдени-демалыс мекемелері, кітапханалар, музейлер және халықтық қолөнер. Бұл көрсеткіштер креативті индустрияның экономикалық маңызын айқын дәлелдейді.

ҚОРДЫҢ МІНДЕТІ ҚАНДАЙ?

Жуырда Президент Қасым-Жомарт Тоқаевтың Креативті индустрияларды дамыту қорының кеңсесіне арнайы барып, жұмыс барысымен танысқан еді. Мемлекет басшысының тапсырмасымен құрылған Қор салаға жүйелі қолдау көрсететін негізгі орталыққа айналуға тиіс. Мұнда таланттарды қолдау, инфрақұрылым қалыптастыру, инвестиция тарту, креативті өнімді ілгерілету және экспортқа шығару бағыттары біртұтас жүйеге біріктіріледі. Қордың жаңа кеңістігі идеядан бастап өндіріс пен өнімді нарықта ілгерілетуге дейінгі толық циклді қамтитын шоурум форматында таныстырылды. Президентке зергерлік және ағаш өңдеу шеберханалары, музыкалық кеңістіктер, кілем өнері залы, суретшілер залы және fashion-аймақ сынды тақырыптық алаңдар көрсетілді. Ерекше назар аудартқан нысандардың бірі – Yurt Capsule иммерсивті кеңістігі болды. Мұнда киіз үйдің дәстүрлі пішіні цифрлық өнер, мультимедиялық контент және мәдени байланду арқылы заманауи технологиялық сипатта жаңаша ұсынылған.

ҚР Премьер-министрінің орынбасары – Мәдениет және ақпарат министрі Аида Балаева: «Қордың басты міндеті – саладағы бытыраңқылықты еңсеру. Қазақстанда мықты авторлар, дизайнерлер, музыканттар, қолөнер шеберлері, кино, анимация, сән, цифрлық өнер және басқа да бағыттардың

өкілдері бар. Алайда олардың көпшілігі бір-бірінен оқшау дамып келеді. Креативті мамандардың тұрақты инфрақұрылымға, кәсіби сараптамаға, инвестицияға және өнімді ілгерілету арналарына қол жеткізу мүмкіндігі әлі де шектеулі. Қор әкімшілік құрылым емес, саланың жүйелі операторы болуы керек. Оның негізгі рөлі – талантты, өндірісті, нарықты және сыртқы мүмкіндіктерді өзара байланыстыру. Басқаша айтқанда, креативті маман өз идеясымен қайда жүтіне алатынын, қандай қолдау ала алатынын, өнімін қалай рәсімдеп, аудиториясын қалай табатынын және жергілікті нарық шеңберінен қалай шыға алатынын нақты түсінуге тиіс», – деген болатын.

Иә, Мәдениет және ақпарат министрлігі бұған дейін креативті индустрияны дамытудың жоспарын жариялаған еді. 2029 жылға дейін саладағы кәсіпкерлік нысандарының санын және шығармашылық өнімдердің экспортын жыл сайын 5 пайыз ұлғайту көзделген. Креативті өнімдер мен қызмет экспортын келесі жылы 100 млн АҚШ долларына жеткізу жоспары бар. 2028 жылға қарай 111 млн долларға дейін өсіру көзделіп отыр. Ал экспортың құнын 2029 жылға дейінгі 116 млн-ға дейін жеткізбек. Бүгінде креативті индустрияның жалпы ішкі өнімдегі үлесі 1 пайыз деңгейінде. Алдағы үш жылда оны 2 пайызға дейін ұлғайту міндеті тұр. Әрине, осы бір экономикалық индикаторға қол жеткізу үшін креативті индустрияның өнімділігін арттырған жөн. Ол үшін адами капиталды дамытып, жұмыспен қамту көрсеткішін ұлғайту қажет. Биыл 143 мың адам креативті индустрия саласында еңбек етсе, келесі жылы бұл индикаторды 150 мыңнан, 2027 жылғы меже 158 мыңнан асыру. Ал 2029 жылға қарай 174 мыңнан астам адамды шығармашылық саласына жұмылдыру жоспары бар. Сол сияқты кәсіпкерлік нысандардың санын жыл сайын 5 пайыз көбейту міндеті тұр. Бүгінде 45 мыңнан астамы тіркелсе, 2027 жылы оны 52 мыңнан асыру қажет. Ал 2029 жылға қарай қойылған мақсат – 55 мыңға жеткізу.

Көпшілік креативті индустрияны тек өнер немесе мәдениетпен байланыстырады. Алайда қазір бұл ұғым әлдеқайда ауқымды мағынаға ие. Сарапшылардың бағалауынша, әлемдік креативті индустрия нарығының көлемі 104 миллиард доллардан асады. Ал шығармашылық сектордың жалпы капиталдануы 2,2 триллион доллардан жоғары. ЮНЕСКО деректеріне сүйенсек, креативті экономика әлемдік жалпы ішкі өнімнің шамамен 3 пайызын қамтамасыз етеді. Еуропа елдерінде бұл көрсеткіш 4,4 пайызға дейін жеткен. Ең бастысы – бұл сала миллиондаған адамға жұмыс беріп отыр. Қазір әлем бойынша 50 миллионнан астам адам шығармашылық бағыттағы кәсіптермен айналысады. Олардың қатарында режиссерлер, дизайнерлер, бағдарламашылар, аниматорлар, музыканттар, сәулетшілер және ойын индустриясының мамандары бар. Бір қарағанда шығармашылық еңбек ретінде көрінетін бұл мамандықтардың артында үлкен экономикалық әлеует жатыр.

Америкалық экономист, креативті класс теориясының авторы Ричард Флорида: «Интеллектуалды және креативті адамдар – экономиканың басты капиталы» деген болатын. Демек, ХХІ ғасырда мемлекеттердің байлығы тек жер қойнауындағы қазба байлықтармен немесе өндіріс көлемімен ғана өлшенбейді. Қазіргі әлемде идея, талант және шығармашылық ой ең құнды капиталға айналды. Сондықтан дамыған елдер экономиканың жаңа драйвері ретінде креативті индустрияға айрықша көңіл бөліп отыр. Еліміз үшін де ең маңызды міндеттердің бірі – шығармашы адамдарға жағдай жасау. Өйткені болашақта елдің байлығы жер астындағы қазба байлықпен емес, азаматтарының қиялы мен қабілеті арқылы жасалған өнімдердің құнымен өлшенетін болады. Креативті индустрия – дәл сол болашаққа апаратын жол.

РЕКОРД: 100 жылдан кейін орындалған

АРМАН

Басы 1-бетте

Қазақ өнерінің тарихына үңілсек, осындай үлкен тәуекелге барған санауды өнерпаздардың бірі – Құрманбек Жандарбеков. 1925 жылы Ғани Мұратбаевқа ескерткіш қою мақсатында ұйымдастырылған концертте ол 101 ән орындауды жоспарлаған. Тіпті, орындалатын әндердің тізімі де алдын ала жарияланған. Бірақ сол кеште 68 ән орындаған екен. Бұрынғы заманда «рекорд» деген ұғым болған жоқ. Егер ата-бабаларымыздың дәуірінде бүгіндей рекорд тіркейтін жүйе болғанда, қазақтың талай өнерпазы сол кезде-ақ әлемді таңғалдырар еді деп ойлаймын. Өйткені біздің халық таңды таңға ұрып ән айтып, жыр төгіп, күй шерткен ел ғой. Өкінішке қарай, сол дәстүрдің жалғасы бүгінде сиреп бара жатқандай көрінеді. Қазір кей концерттерге қарасаңыз, бір әнді екі-үш адам бөліп айтып шығады. Ұйымдастырушылар шоу жасауға көбірек мән береді. Ал бұрынғы әншілердің жолы мүлде бөлек еді. Жәнібек Кәрменовтің кезінде халық әншіні сахнадан жібермей, отырған жерінде 10-15 ән айтқызатын

Кейін Global Best of Records деген үлкен ұйым Қайраттың өтінішін қабыл алды.

Жалпы, қазақ өнерінің арғы-бергі тарихында «жүз ән айтыпты» деген нақты дерек бізге жетпеген. Тіпті, сал-серілер заманынан да ондай нақты мәлімет жоқ. Бұрын ата-бабаларымыз кешке алтыбақан басында, киіз үйде жиналып таң атқанша ән айтып, жыр толғаған. Бірақ сол уақытта нақты қанша ән орындалғаны ғылымда анықталмаған. Осы тұрғыдан келгенде Қайрат үлкен ғылыми салыстыруға болатын нақты үлгі жасап беріп отыр. Берік Жүсіп айтқандай, бұл – шамамен болса да ғылыми тұрғыда бағалауға мүмкіндік беретін үлкен мысал. Сонымен қатар бұл қазақтың ұлттық вокалдық музыкасының қаншалықты күрделі екенін, қандай диапазон, қандай дауыс керек екенін дәлелдейді. Егер шетелдік ғалымдар қызығушылық танытса, қазақ музыкасының табиғатын зерттеуге де жол ашылады.

Бұған дейін ешкім де жүз ән айтып көрмеген. Басынан аяғына дейін тыңдалдым. Рекорд ұйымының ережесі бойынша әр 25 әннен кейін 15 минут демалуға рұқсат

болған. Өзім Жәнібек ағамыздан дәріс алдым. Сабак үстінде кейде 30-40 минут бойы ән шырқап отыратын. Жанды дауыста орындалған әннің әсері мүлде бөлек.

Әрине, жобадан рекорд орнату үшін әндерді қысқартып айтуға да болар еді. Бірақ менің мақсатым тек рекорд орнату емес. Мен қазақтың ән өнерін өз табиғи қалпында, бұрмаламай, қаз қалпында жеткізім келді. Бұл кеш толықтай таспаға жазылып, болашақта «Алтын қорға» сақталмақ. Ең бастысы – осы арқылы жас буынға дәстүрлі ән өнерінің құдіретін танытып, ұлттық мұрамызды кеңінен насихаттауға өз үлесімді қосқым келді.

Еркін ШҮКІМАН,
Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері:

ҚАЗАҚ МУЗЫКАСЫНЫҢ ТАБИҒАТЫН ЗЕРТТЕУГЕ ЖОЛ АШЫЛДЫ

– Бұл – 101 жыл бұрынғы бастаманың жалғасы. Анығы, 1925 жылы Құрманбек Жандарбеков Ғани Мұратбаев өмірден өткеннен кейін осындай бастама көтерген. Ол кезде концерт ұйымдастырылып, одан түскен қаржы үкіметке өтіп, кейін сол ақша мәдениетке қатысты түрлі игі істерге жұмсалатын болған. Ғани Мұратбаевқа ескерткіш орнату үшін де осындай іс-аруа ұйымдастыру қажет болғанда, Құрманбек Жандарбеков халықты жинау мақсатында «101 ән айтамын» деп ерекше афиша жасап, елді таңғалдырады. Алайда бұл мақсатына толық жете алмайды. Ол 68 ән орындағаннан кейін дауысы сыр беріп, денсаулығына байланысты тоқтауға мәжбүр болады. Дегенмен осы бастама қазақ өнері тарихында ерекше талпыныс ретінде қалады. Құрманбек Жандарбековтің аяқталмай қалған «Көргендерім мен көңілдегілерім» атты естелік кітабында осы жайлы деректер бар.

Енді, міне, осы тарихи оқиғадан тұра жүз бір жыл өткен соң әнші Қайрат Қабышов сол жолды жалғап, жүз ән айтып, әлем рекордын орнатпауға бел буып, мақсатына жетті. Бұл іске ол осыдан екі жарым жыл бұрын талпыныс жасаған. Бірақ әртүрлі себептермен кейінге шегеріліп келді.

берілген. Бірақ Қайрат мүлде демалған жоқ. Сағат он жарымда бастап, тұра бес сағат жиырма тоғыз минуттан кейін аяқтады. 101-ән Құрманбек Жандарбековтің құрметіне, 101 жылдығына арналды. Қайрат Қабышов өзі – Абай облысы Абай ауданының Құндызды ауылының жігіті. Ақтамберді жырау да сол Құндыздыда жерленген. Сондықтан «бізді жезбеп жүрген бабалар рухы шат болсын» деп, соңында Ақтамберді жыраудың толғауымен аяқтады. Бұл толғауды кезінде бәріміздің ұстазымыз Жәнібек Кәрменов жарыққа шығарған еді. Қайрат бес мектептің әндерін түгел қамтуға тырысты. Батыстың да, Жетісудың да, Алтай-Тарбағатайдың да әндері орындалды. Кененнің әндері айтылды. Сыр өңірінің жыр үлгілері орындалды. Әрине, өзі Арқа мектебінің өкілі болғандықтан негізгі салмақ сол бағытқа түсті.

Бір мезгілде үздіксіз осынша ән айту – тарихи, мәдени, керек десеніз, саяси маңызы бар үлкен оқиға. Бұл қазақ мәдениеті мен өнеріндегі ерекше құбылыс. Бұл жерде әнші жай ғана акапелла айтып тұрған жоқ. Өзі домбырамен сүйемелдеп отыр. Бір адамның бойында бірнеше өнер синкретті түрде көрініс тауып тұр. Мұндай форматтағы рекорд бұрын еш жерде тіркелмеген екен. Бұған дейін эстрадалық бағыттағы, минусовкамен орындалатын дүниелер болған ғой. Бірақ дәл осындай таза ұлттық фольклорлық өнер негізінде жасалған рекорд бұрын-соңды болмаған.

Бұл – қазақ өнерінің жаңа бір парағы ашылды деген сөз. Бұл жастарға зор мотивация береді. Өйткені қазір ұлттық өнерімізді жас ұрпақтың санасына сіңіру қиындап бара жатыр. Жаңа буынның ойлау жүйесі басқа. Сондықтан оларға басқаша тәсіл керек. Ал осындай айтулы оқиғалар жастарға әсер етуі мүмкін. Әміреден кейін қазақ музыкасын әлемге танытып жүрген Димаш қой. Содан кейінгі ерекше қадамды Қайрат жасап отыр. Сондықтан бұл оқиға қазақ өнеріне, қазақ мәдениетіне, оның ішінде музыка мәдениетіне қосылған зор үлес деп есептеймін.

Ділда Жанатқызы

ТАРИХЫ ТЕРЕҢ ТОРҒАЙ
ӨЛКЕСІНДЕ АМАНКЕЛДІ
АУДАНЫ БАР. БҮЛ ӨНІР 1928
ЖЫЛҒА ДЕЙІН БАТПАҚҚАРА
АТАЛЫП КЕЛГЕН. ОСЫ
БАТПАҚҚАРАНЫҢ ЕЛДІ МЕКЕН
РЕТІНДЕ ҚАЛЫПТАСУЫНА ЗОР
ҮЛЕС ҚОСҚАН ТҮЛҒАНЫҢ БІРІ –
ҒАБДОЛЛАҰЛЫ САТЫБАЛДЫ
ИШАН БАБАМЫЗ. ЕНДЕШЕ, БҮЛ
КІСІ КІМ ЕДІ?

САТЫБАЛДЫ ИШАН

Сатыбалды ишан Қазығұрт пен Сайрам өңірінде Ислам дінін нәсихаттаушылардың көрнекті өкілдерінің бірі. Оңтүстікте ол «Қыпшақ ишан» деген атпен танылған. Өзінің 72 жылдық ғұмырының қырық жылға жуық уақытын діни қызметке арнап, халықты мұсылманшылыққа үндеген, жалпы қазақ жұртына есімі белгілі, беделді тұлға болған.

Әңгіме-естеліміздің басты кейіпкері Сатыбалды Ғабдоллаұлы 1826 жылы сол кездегі Торғай уезі Қайдауыл болысының Шомақ Қарасуы деген жерінде дүниеге келген. Биыл оның туғанына 200 жыл толып отыр.

Ишан бабамыздың Сатыбалды атануы жөнінде ел арасында сақталған шағын аңыз бар. Руы – Ұзын Қыпшақтың Алтысы. Ұзын атадан Алтыс пен Алтыбас тарайды. Алтыстан Келімбет туған. Кейінгі анадан Құлдербес (Құттық), Өзен, Самар және Сығай (Хан Сығай) дүниеге келеді. Сатыбалды ишан осы Хан Сығайдың ұрпағы. Бүтінде бәрі өсіп-өркендеп, үлкен рулы елге айналған.

Әкесі Ғабдолланың бұрын туған балалары шетіней берген екен. Жасы елуге келгенде Мұғалима (Ұлмас) атты қызы дүниеге келеді. Одан кейін Сатыбалды туады. Нәресте дүниеге келген күні немере ағасы Шомақ пен оның жубайы қазақтың ежелгі салты бойынша баланы етегіне орап, өз үйлеріне алып кетеді.

Сәби қырқынан шыққан соң ғана Шомақ қария мен бәйбішесі баланы күн-дақтап алып, Тәңірден тілек тілеп, «жеті ошақтың астынан өткізіп», ауыл шетіне барып:

– Бала сатамыз, бала сатамыз! Кім алады? – деп жар салады.

Сонда Ғабдолла ағасы мен жеңгесіне қара нарға қалы кілем жауып, лайықты сый-сияпат жасап, өз баласын ырым бойынша қайта «сатып» алады. Кейін азан шақырып, есімін Сатыбалды деп қояды.

«Құдайдан бір, адамнан бір сұрап алған» Сатыбалды он жасқа таяғанда ата-анасы бірінен соң бірі дүниеден өтеді. Осыдан

дүниеге келген. Екінші әйелі Нұрақ Кәлпеқызы Шүкірден Зияунтден мұхтасиб, Жамал (Жамалиден), Әкімал (Әкмалиден), Әсияхан және Шайрайхан туған. Ал үшінші жары, мадияр Сейілқызы Әйіннен Файзолла ишан дүниеге келеді.

Файзолла ишан – құран қарі әрі қазақ халқына ақындық талантымен кеңінен танылған тұлға. Жалпы, Сатыбалды ишанның үш әйелінен жоғарыда аталған тоғыз ұл-қыз тараған. Солардың ішінде Мырза ишан, Зияунтден мұхтасиб және Файзолла қаридың ұрпақтары бүтінде Торғай өңірінде біршама бар.

Алайда бұл әулет өткен ғасырдағы саяси қуғын-сүргін жылдарында азап пен қасіреттің талайын бастан кешірді. Кеңестік ГПУ-дың құдалауы Сайрамдағы ағайындарды да айналып өтпей, олар да сан түрлі жаламен жапа шекті.

Ашаршылық, Екінші дүниежүзілік соғыс және аласапыран кезеңдерде ұрпақтардың өзара байланысы үзіліп, бауырлық қатынастар әлсіреді. Кейінгі шөбере-шөпшектер бір-бірінен мүлде алыстап кеткен еді. Тек саяси қуғын-сүргін құрбандарын ақтау үдерісі басталғаннан кейін ғана, өткен ғасырдың 80-жылдарында туыстар қайтадан бір-бірін іздей бастады.

1862 жылы, 34 жасында Сатыбалды ишан алғаш рет Мекке мен Мәдинаға қажылық сапар шегеді. Бұл кезде ол Сайрам маңындағы Қарауыл оба деген жерде қызмет етіп жүрген болатын. Ел аузындағы әңгімелерге қарағанда, сол

«Қыпшақ ишан» деген атпен беделді дін қайраткері қызмет атқарып жүргені туралы әңгіме тарайды.

Осы хабарды естіген Сүлеймен өзінің сенімді тілмашы әрі қызметшісі Сүйін Орысұлын Тәшкен пен Сайрам жаққа арнайы жібереді. Қолына хат ұстатады. Хатта Қыпшақ ишанды туған жеріне оралуға шақырып, елдің өтінішін жеткізуді тапсырады.

Бұл қазақ даласында жоңғар-қалмақ шапқыншылығы тоқтағанымен, Ресей империясының отарлау саясаты күшейіп тұрған кезең еді. Хандық билік жойылып, оның орнына сұлтандық басқару енгізілген, ал Кенесары хан бастаған ұлт-азаттық қозғалыс жеңіліс тапқаннан кейін патша өкіметі Орта Азия аумағында жаппай әскери бекіністер сала бастаған болатын.

Құдай сәтін салып, осы шақырудың нәтижесінде туған жерін ұмытпаған Сатыбалды ишан Шомақ Қарасуына қайта оралады. Ол кезде жасы елуден асқан еді. Ағайын-туыстарымен қауышқан соң, көп күттірмей қазіргі Батпаққара тоғайына барып, дұға оқып, ел аузындағы әңгімеге қарағанда, ордалы жыландарды басқа жаққа көшірген.

еді. Бұл байлық күні бүтінге дейін халықтың ырыс-несібісіне қызмет етіп келеді.

Сатыбалды ишан отбасымен бірге Батпаққараға түпкілікті орнығып, ағаштан үлкен мешіт пен бірнеше тұрғын үй салғызады. Сонымен қатар жергілікті жұртты бау-бақша егудің қыр-сырына үйретіп, әртүрлі жеміс ағаштарын, қауын-қарбыз өсіруге баулиды.

XIX ғасырдың 80-жылдарынан бастап Батпаққара өңірінде жаңа қоныстар қалыптаса бастайды. Қазіргі Есір ауылы орналасқан маң Сүйін ауылы атанса, бүтінгі Аманкелді ауданының орталығы тұрған жер «Сатыбалды ишан ауылы» деп аталған.

Патшалық Ресей дәуірінде Торғай өңірінен Арғын руының белгілі азаматы Дүйсен Тамшыұлы бастаған бір топ адам қажылық сапарға аттанады. Қажылық

парызын өтеу барысында топ құрамындағы Шәкет есімді қария дүниеден өтіп, қасиетті Мекке жерінде жерленеді.

Ел аузында сақталған әңгімелерге қарағанда, осы оқиғаны Сатыбалды ишан әулиелік қасиетімен біліп отырған екен. Қажылар елге оралғаннан кейін ол топтың үлкені Дүйсен қажыдан:

– Дүйсеке, Шәкет ағамызды қалай жерледіңіздер? – деп сұрайды.

Сонда танырқай қараған Дүйсен қажы: – Ишке, мені сынайын деп сұрап отырсыз ба? Марқұмды жерлеу кезінде өзіңіз де арамызда болдыңыз ғой. Жаназа намазында алдыңғы қатарда тұрғаныңызды өз көзіммен көрдім, – деп жауап береді.

Бұл оқиға сол заманда ел арасына кең тарап, ұмытылмас аңызға айналған. Жұртшылық екі кісінің сөзіне таңырқап, қайсысының қасиеті басым екенін өзара талқылаған деседі. Бірі Батпаққарада жүріп-ақ рухымен Меккеге жеткен Сатыбалды ишанды әулие деп бағаласа, енді бірі оны Меккеде көрген Дүйсен қажының ерекше қасиетіне таңырқаған.

Халық ұғымында Сатыбалды ишан діни ілімнің терең сырларын меңгерген, қасиетті дұғалардың құдіретіне қанық, ислам дүниесіндегі тылсым ілімдердің бірі саналатын «Исми-ағзамның» сырын ішеріп, жүрегі мен жаны тазарып, рухани кемелдікке жеткен жан ретінде құрметтелген. Ел ішінде оның «үшінші көзі ашылған», яғни көпшілікке беймәлім құбылыстарды сезіп-біле алатын қасиетке ие болғаны жөнінде әңгімелер көп.

Студенттік жылдары Түркістандағы Қожа Ахмет Ясауи кесенесіне барғанымызда, Әзірет Сұлтанның рухани күйде Меккеге барып, бесін намазын сонда оқып қайтатыны жөніндегі халық арасындағы аңыздарды жиі айтатын. Осыған ұқсас әңгімелер Сатыбалды ишан туралы да айтылады.

ҰЛ ОҚИҒА СОЛ ЗАМАНДА ЕЛ АРАСЫНА КЕҢ ТАРАП, ҰМЫТЫЛМАС Аңызға айналған. Жұртшылық екі кісінің сөзіне таңырқап, қайсысының қасиеті басым екенін өзара талқылаған деседі. Бірі Батпаққарада жүріп-ақ рухымен Меккеге жеткен Сатыбалды ишанды әулие деп бағаласа, енді бірі оны Меккеде көрген Дүйсен қажының ерекше қасиетіне таңырқаған.

Сондай естеліктердің бірінде бай адамның өтініші бойынша ишанның бірнеше түн бойы сарайына маза бермеген перілердің көсемімен тілдесіп, екі күн дұға оқып, оларды басқа жаққа көшіргені баяндалады.

1882 жылы Сатыбалды ишан: – Шүкір, Аллаға, Батпаққарадағы ойлаған істерімді орындалды, – деп, екінші рет қажылыққа баруға ниет етеді.

Ол заманда қазақ даласының әр өңірінен Мекке мен Мәдинаға аттанған қажылардың қандай жолмен жүріп, қанша уақытта барып-қайтатыны туралы нақты деректер көп сақталмаған. Дегенмен осы сапарға байланысты халық жадында қалған бір қызықты естелік бар.

Қажылықта жүрген кезінде Сатыбалды ишан түс көреді. Түсінде жары Әйіннің босанып, ұл туғанын көреді. Түстің аяндық мәні бар екенін сезген ишан елде қалған досы Дүйсен қажыға хат жолдап, дүниеге келген ұлға азан шақырып ат қоюды өтінеді. Хатында бұл баланы Алланың ерекше сыйы деп бағалап, оған «Қажы қарі Мұхаммед Файзолла» деген есім беруді сұрайды.

Бұл оқиға кейін ел ішінде Сатыбалды ишанның көргендігі ретінде айтылып кеткен. Өйткені оның екінші ұлы Файзолла кейін шынында да қарі атанып, елге танымал тұлғаға айналады.

Файзолла 1883 жылдың 27 қыркүйегінде Батпаққарадағы Сатыбалды ишан ауылында туған. Әулие атанған Сатыбалды ишан Ғабдоллаұлы 1898 жылдың күзінде дүниеден өтеді. Артында рухани мол мұрасы, өзі іргесін қалаған қоныс қалды.

Ишан бабаның мұрдесі бүтінде Батпаққарадағы, қазіргі Аманкелді ауданы орталығындағы көне қорымда мәңгілік тыныстап жатыр.

1899 жылы үлкен ұлы Мырза ишан Тәшкеннен арнайы шеберлер алдырып, күйдірілген қызыл кірпіштен қос күмбезді көркем кесене салдырады. Кесененің төрті бөлмесіне Сатыбалды ишан жерленген. Екінші бөлме Мырза ишанның өзіне арналса да, тағдыр оған туған жерінен топырақ бұйыртыплады. Ол саяси қуғын-сүргін кезінде тұтқындалып, 1930 жылдың 26 мамырында Алматыда атылды.

Кесенеге кейіннен ең кіші ұлы Файзолла құран қарі жерленген. Сондай-ақ оның сол жағында Торы Қыпшақ Төпекұлы Омар кәлпенің де мәңгілік мекені орналасқан.

Сатыбалды ишанның дертке шалдығып, ақыл-есінен адасқан адамдарды да сауықтыратын қасиеті болғаны жөнінде ел арасында көптеген әңгіме сақталған.

Бір жылы қыс қатты болып, мал азығы жетіспейді. Сонда ишан көршілес Жұмабай есімді байдан шөп сұратып адам жібереді. Алайда дәулетіне мастанған бай көмек көрсетпек түтілі, келген адамдарды дұрыс қабылдамай, құр қол қайтарады.

Көп ұзамай Жұмабайдың өзі ауыр науқасқа шалдығып, ақыл-есінен айырылады. Мұны әулиенің киесі деп түсінген ағайындары он түйгесі шөп артып, науқасты ақ киізге орап, Сатыбалды ишанның мешітіне алып келеді.

Жиналған ақсақалдар ишаннан кешірім сұрап:

– Жұмабай өзінен-өзі жынданып кетті. Әрең дегенде байлап әкелдік, – дейді.

Сонда ишан: – Оны мешітке кіргізіңдер, – деп бұйырады.

Жұрт: – Шешупе болмайды, зорға байладық, – дегенде:

– Мені Жұмабай сыйламаса да, әруақты сыйлайды, – дейді.

Байдың қол-аяғын босатқан сәтте ол орнынан атып тұрып, ишанның аяғына жығылып, кешірім сұрайды. Ел аузындағы әңгімеге қарағанда, сол мезетте-ақ сырқатынан айырып, бұрынғы қалпына келген екен.

Қазақ арасында әулиелер мен қасиетті адамдарға орынсыз тіл тигізудің немесе қиянат жасаудың ақыры жақсылыққа апармайтыны туралы осындай ғибратты оқиғалар ұрпақтан-ұрпаққа жетіп отырған. Мұндай әңгімелерді біз де үлкендердің аузынан естіп өстік.

Сатыбалды ишан өз заманында жастардың діни сауатын ашуға ерекше еңбек сіңірген көрнекті дін қайраткері болды.

Ол тәрбиесі алдымен өз отбасынан бастады. Ұлдары Зияунтден мен Файзолланы жас кезінен Троицк қаласындағы Ахон хазірет медресесінде, сондай-ақ Тәшкен пен Бұхарадағы діни оқу орындарында оқытты.

Соның нәтижесінде Файзолла он алты жасында қарі атанып, Құранды толық жатқа білетін білімді дін қызметкері ретінде танылды.

Мырза ишан Батпаққарада, Зияунтден мұхтасиб Үрпекте, Файзолла Күлік ауылында мешіт ұстап, ауыл балаларының араб әліпбиімен сауатын ашып, ағартушылық қызмет атқарды.

1928 жылы кеңестік қуғын-сүргін науқаны жазында кездесі Сатыбалды ишанның үлкені Мырза ишан мен кенжесі Файзолла «ұлтшыл ұйым мүшелері» деген айыппен тұтқындалып, Қостанай қаласындағы ескі «Ақ түрмеге» қамалады.

1929 жылғы Батпаққара көтерілісінен кейін ишанның басқа да ұлдары мен немерелері құдалауға ұшырайды. Мырза ишанның ұлдары Хажиден, Шіраждан, Нүриден және Зияунтденұлы Сұлтанмахмұд та тұтқындалады.

Көп ұзамай Мырза ишан, Жамалиден және Хажиден атылып кетеді. Әулиенің алты баласының ішінен елге аман оралғаны жалғыз Файзолла қарі болса, немерелерінен тек Нүриден ғана туған жерге аман жетеді. Қалғандары жат өлкелерде азап шөп, өмірден өтеді.

1994 жылы Сатыбалды ишанның ұрпақтары бабаларының оңтүстіктегі қызмет еткен өңірлерін аралап, Сайрам жаққа арнайы сапармен барады.

Сол сапардан оралғандар Өтеміс ауылындағы ишанға қатысты көне орындардың маңында жаңа мешіт салынғанын айтып келген. Ең қызығы, жаңадан бой көтерген мешітке бұрынғы атауы өзгеріссіз беріліп, ол әлі күнге дейін «Қара Қыпшақ мешіті» деп аталады екен.

Бұрынғы қалың жеміс бағы сақталмағанымен, оның орны мен ізі байқалады дейді.

Сайрам өңірінің тұрғындары өз ауылдарының тарихын әңгімелегенде Сатыбалды ишанның есімі мен еңбегін де құрметпен атап өтеді екен. Бұған да шүкір дейміз.

Әбдіқадыр ӘБДІРАЙЫМҰЛЫ,
зейнеткер,
Аманкелді ауданының Құрметті азаматы, Қостанай облысы

кейін кіндік әкесі Шомақ қария жетім баланы қайтадан өз қамқорлығына алады.

Бір күні жасөспірім түсінде бабасы Ақбұраны көреді. Аян берген бабасы: – Сен, Сатыбалды шөберем, Тәшкен мен Бұхараға барып білім ал, Ислам жолына түс, – дейді.

Сатыбалды бұл түсті Шомақ атасына айтып береді. Сонда қария:

– Онда алдымен апаң Мұғалимаға бар, – деп ақыл қосады.

Мұғалима Торғайдың Тосын құмындағы Бақтыбай деген кісіге тұрмысқа шыққан екен. Апасы інісін жақсы қарсы алып, ауыл молдасынан бір жыл білім алуына жағдай жасайды. Кейін Шомақ қарияның рұқсатын алған Сатыбалды Тәшкенге оқу іздеп аттанады.

Жол үстінде Шыршық маңында қарақшыларға тап болып, түйесі мен жол азығынан айырылады. Соған қарамастан барлық қиындыққа төзіп, жаяулап Тәшкенге жетеді. Күнкөріс қамымен әртүрлі жұмыстар істей жүріп, медресеге оқуға түседі. Бос уақытында шайханада сушы, отыншы, шай қайнатушы болып еңбек етеді.

Екі жыл өткен соң ұстазы талапты шәкіртіне назар аударып, жағдайын сұрайды. Білімге ынтыла, бірақ тұрмысы жұтқан баланы ұнатып:

– Бала етейің, маған бала боласың ба? – дейді.

Сатыбалды бұл ұсынысты ықыласпен қабылдайды. Кейін қамқор ұстазы оны Бұхараға оқуға жібереді. Сөйтіп, мейірімді мұсылман қария Сатыбалдыны он төрт жыл оқытады. Бұхарадағы оқуын аяқтаған соң оны өзбек қызына үйлендіреді.

Сатыбалды ишанның алғашқы жубайы Хусниссадан Мырза ишан (Жәлелидден), Қымбатша және Шәріп (Шаһаундден)

өңірдегі ордалы жыландарды дұға оқып көшіріп, кейін мешіт пен медресе салдырған екен.

Ишан мешіт маңын қоршатып, Қазығұрт тауынан ағатын суды бұрғызып әкеліп, су диірмен салдырған. Қоршалған аумаққа жеміс ағаштарын отырғызып, қалған жерлеріне бидай, жүтері және бау-бақша дақылдарын еккізген. Қыпшақ руынан шыққандықтан, жергілікті халық оны «Қыпшақ ишан» деп атап кеткен.

Қазіргі Түркістан облысындағы Қарауыл оба ауылында салдырған мешіттің ашылу рәсіміне көптеген сопы мен шейхты шақырады.

Сайрам өңірінде ғұмыр кешкен Қыпшақ ишанның даңқы бірте-бірте туған өлкесіне де жетеді. «Қыпшақ ишан» деген атты естіген руластары оның кім екенін білгісі келеді. Біреулер оның баяғыда елден кеткен жетім бала Сатыбалды екеніне сенсе, енді біреулері күмәнмен қарайды.

Ақыры, ел ішін әңгіме дүрліктіріп, жұрт оның шын мәнінде кім екенін анықтауға кіріседі. Егер расында туған жерден жас күнінде кетіп, кейін үлкен ғұламаға айналған сол Сатыбалды болса, оны қайтадан өз ортасына қосу қажет деген тоқтамаға келеді.

1870 жылдары Торғай өңірін Сүлеймен есімді төре басқарған екен. Ел ақсақалдары оған:

– Біздің өңірге ағартушылық мақсатпен келетін бірен-саран қожалар мен Қазан, Уфа, Троицк жақтан келген татар молдаларынан гөрі, туған топырақтан шыққан өз дін қызметкеріміз болса, соны елге әкелу керек, – деген тілектерін жиі айтып жүреді.

Сол кезде ел арасында осыдан қырық жылдай бұрын Батпаққара өңірінен діни білім іздеп оңтүстікке кеткен бір жас жігіттің қайтып оралмағаны, ал Сайрам жақта

FIFA™ WORLD CUP 2026 ДҮНИЕ КӨЗ ТІККЕН ДОП ДОДАСЫ

Басы 1-бетте

38 КҮНДЕ 104 ОЙЫН

Осымен 22-рет өткізілетін теңдессіз доданың басты ерекшелігі – чемпионат тарихта алғаш рет үш мемлекеттің аумағында ұйымдастырылмақ. Бұған дейін тек 2002 жылы ғана футболдан әлем біріншілігін Жапония мен Оңтүстік Корея елдері бірлесіп өткізген болатын. Ал биыл жер жүзі тамашалайтын айтулы бұл турнир 38 күн бойы үш мемлекетте өтеді. Чемпионаттың көп ойыны АҚШ-тың 11 қаласында (Нью-Йорк, Филадельфия, Бостон, Атланта, Майами, Хьюстон, Даллас, Лос-Анджелес, Сан-Франциско, Канзас-Сити, Сиэтл) жанкүйерлерін қуантады. Мексикадағы ойындар Мехико, Гвадалахара және Монтеррей қалаларында, ал Канадада Торонто мен Ванкуверде ұйымдастырылмақ. Бұған дейін әлем чемпионаты Мексикада екі рет (1970, 1986), АҚШ-та бір рет (1994) өткізілгенін ескерсек, Канада алғаш рет дүние жүзіндегі ең беделді жарыс ойындарын өткізу мәртебесіне ие болып отыр.

Сонау 1998 жылдан бері өткізу ережесі өзгермеген басты біріншіліктің бұл жолы форматы да басқаша болмақ. Турнирге әдеттегідей 32 емес, 48 құрама қатысады. 12 топқа бөлінген олар бұрынғыша 64 емес, 104 ойын өткізеді. Осылайша, 2026 жылғы дода әлем чемпионаты тарихындағы ең ауқымды турнир атанбақ. Әр топта алғашқы екі орынға тұрақтаған ұлттық құрамалар плей-оффқа бірден жолдама алады. Ал үшінші орынға табан тірегендер арасында ең көп ұпай жинаған 8 құрама да жарысты жалғастырады. Плей-офф кезеңі 1/16 финалдан басталады.

10 СЕКУНД ЖӘНЕ 22 МИНУТ

Жуырда ФИФА 2026 жылғы әлем чемпионатына дейін күшіне енетін бірқатар жаңа ережелерді жариялады. Жаңа ережеге сәйкес, алмастырылған ойыншы алаңнан 10 секунд ішінде шығуға тиіс. Егер ол сол уақытта сыртқа шығып үлгермесе, оның орнына ойынға араласатын футболшы кемі 1 минут бойы алаң сыртында келесі үзілісті күтуде мәжбүр болады. Бұл ереже жуырда 31 мамырда Жапония мен Исландия арасында өткен жолдастық кездесу кезінде қолданылды. Кездесудің 85-минутында алмастырылған исландиялық хавбек Кристиан Хлинссон 10 секундта алаңнан шығып үлгермей, ақыр аяғында төреші оған сары қағаз көрсетті. Оның орнына шығуға тиіс болған футболшы нәтижесінде 1 минуттан артық уақыт алаң сыртында күтуде мәжбүр болды. Жапония құрамасы бұл мүмкіндікті мүлт жібермей, сол аралықта гол салып, соңында жеңіске жетті.

Тағы бір тың ереже, алаңда медициналық көмекке жүтінген футболшы міндетті түрде ойын алаңынан шығып, кемінде 1 минут сыртта болуға тиіс. Сондай-ақ бұдан былай ауттан допты ойынға қосу немесе қақпашының допты ойынға қосу 5 секунд ішінде орындалуға тиіс. Белгіленген уақыттан асқан жағдайда аут қарсылас командаға беріледі, ал қақпашы уақытты созса, бұрыштама белгіленеді.

Сонымен қатар алаңда төрешімен тек құрама капитаны ғана сөйлесе алады. Қалған ойыншылар төрешімен сөз таластыруға немесе шешіміне наразылық білдіруге әрекеттенсе, бірден сары қағаз алады. Одан бөлек, VAR (бейнеқайталау жүйесі) енді екінші сары қағазға қатысты шешімдер мен дау тудыруы мүмкін бұрыштама соққыларды да тексере алады. Келесі бір тың ереже, әлем чемпионатында төрешілер әр таймның 22-минутында ойынды тоқтатып, футболшыларға су ішуге мүмкіндік береді. Бұл үзіліс 3 минутқа созылады және ауа райына қарамастан барлық ойында міндетті түрде енгізіледі.

Сондай-ақ ФИФА ұлттық құрамалардың әнұран орындау тәртібін өзгертпек. Енді футболшылар әнұран шырқалған кезде, бұрынғыдай қапталда сызық бойына қатарға тұрмайды. Белгілі болғандай, тізімге енген барлық футболшы алаңға шығып, орталық шеңбердің айналасына жиналуға тиіс.

БІР ТУРНИР – ЕКІ ҰРПАҚ

Мундиаль тарихында ең көп ойын өткізген – 39 жастағы Лионель Месси. Төрт жыл бұрын өткен әлем чемпионатында атой салған Месси Аргентина сапында алаңға 26 рет шыққан. Мессимен қатар әлем чемпионатына алтыншы рет қатысуға бел бұған Португалия аңызы, 41 жастағы Криштиану Роналду 22 рет, Германияның темір қақпашысы атанған 40 жастағы Мануэль Нойер мен Хорватия құрамасының капитаны Лука Модрич 19 ойынға қатысқан. Аталған төрттік 2026 жылғы әлем чемпионатына қатысатын жасы ең үлкен футболшылар тізіміне кіретіні айтпаса да түсінікті шығар. Десе де, жасы үлкендердің көш басында 43 жастағы Шотландия құрамасының қақпашысы Крейг Гордон тұр. Одан бөлек, мексикалық Гильермо Очоа, Кабо-Верде қақпашысы Возиња мен уругвайлық Фернандо Муслералар да 40 жаста.

Ал бұл жарыстың ең жас футболшысы – Гильберто Мора. «Барселона», «Реал Мадрид» секілді гранд клубтар қызығып отырған 17 жастағы футболшы Мексика құрама сапында алғаш рет алаңға шығады. Сонымен бірге Пуго Сошурек (Чехия), Леннарт Карл (Германия), Ибрагим Мбайе (Сенегал), Хамза Абделькарим (Египет), Бара Сапоко Ндиайе (Сенегал), Младен Юркакш (Босния және Герцеговина), Айюб Буадди (Марокко), Райан Әллуми (Тунис) секілді 18 жастағы ойыншылар ел намысын қорғайтын басты құрамада ойнау мүмкіндігіне ие болды.

Әлем чемпионатында құны жоғары ойыншыларға ерекше назар аударылатыны әмбеге аян. Норвегиялық Эрлинг Холанд пен Испания құрамасының жартылай қорғаушысы Ламин Ямаль әлем чемпионатына қатысушылар арасындағы ең қымбат футболшылар ретінде бағаланады. Transfermarkt дерегіне, олардың нарықтық құны – 200 млн еуро. Үздік бестікке Франция құрамасының шабуылшысы Килиан Мбаппе (180 млн еуро), Испания командасының жартылай қорғаушысы Педриі (150 млн еуро) мен француз вингері Майкл Олисе (150 млн еуро) енген. Сонымен қатар мундиальға шақырылған ең қымбат ойыншыларының қатарында бразилиялық Винисиус Жунior (140 млн еуро), португалиялықтар Витинья мен Жуан Невеш (әрқайсысы 140 млн еуро), ағылшындар Жуд Беллингем (130 млн еуро) мен Деклан Райс (120 млн еуро), сондай-ақ француз Дезире Дуэ (120 млн еуро) де бар.

158 МЫҢ ХАЛҚЫ БАР КЮРАСАО – МУНДИАЛЬДА

1930 жылдан бүгінге дейін өткізіліп келе жатқан барлығы 22 чемпионатқа қалмай қатысқан жалғыз команда – Бразилия құрамасы. Германия 20 турнирде, ал Италия мен Аргентина 18, Мексика футболшылары 17 мундиальда өнер көрсетті. Ұлыбритания, Франция, Испания құрамалары 16, Уругвай мен Бельгия 14 рет төртжылдықтың басты додасында бақ сынады. Биылдан бастап чемпионатқа 16 қосымша ұлттық құрама қатысатындықтан, дебютанттар қатары да көп. АҚШ, Канада және Мексика құрамалары еш іріктеусіз автоматты түрде жолдама алды. Ал дүбірлі додаға алғаш рет қатысып тұрғандардың қатарында Кюрасао құрамасын айрықша атап өтуге болады. Іріктеу кезеңінде өз тобының

жеңімпазы атанған олар ел тарихында алғаш рет әлем чемпионатына қатыспақ. Бар болғаны 156 мың тұрғыны бар Кюрасао 4 ғасыр бойы Нидерланд корольдігінің қарамағында болған. 2010 жылы тәуелсіздігін жариялап, өзін-өзі басқаратын мемлекетке айналды. Кюрасаолықтармен қатар, іріктеуден мүдірмей өткендердің қатарында көршілес Өзбекстан ұлттық құрамасы да бар. Әйгілі «Манчестер Сити» сапында доп тебетін Абдулқодир Хусанов бастаған өзбек командасы Орталық Азия тарихындағы алғашқы мундиаль қатысушысына айналды. Сонымен қатар Иордания, Кабо-Верде құрамалары мундиальда алғаш рет бақ сынағалы отыр.

Бұл жолы ұзақ уақыт бойы байрақты бөсекте бой көрсетпей жүргендер де ойынға араласпақ. Гаити мен Конго Демократиялық Республикасы 1974 жылдан кейін қайтадан әлем чемпионатына қатысқалы отыр. Ирак құрамасы 1986 жылдан кейін мундиальда өнер көрсетпек. Ал Норвегия, Шотландия және Аустрия 1998 жылдан кейін биыл ғана әлем чемпионатына жолдама алды. Түркия болса, 2002 жылғы чемпионатта сенсациялық жетістігінен кейін алғаш рет финалдық кезеңге шықты.

Дегенмен футболстйер қауым, соның ішінде мамандар ұйымдастыру комитетінің жұмысын сынға алып, жарыса жазып жатыр. 48 елден келетін 1 300-ге жуық ойыншы 38 күн бойы үш мемлекетті, тұтас Солтүстік Америка құрлығын арлы-берлі басып өтуге мәжбүр. Жоғарыда атап өткендей, 104 ойын үш елдің 16 қаласында (АҚШ-тың 11, Канаданың 2, Мексиканың 3) ұйымдастырылмақ. Ванкуверден Мехикоға дейінгі қашықтық – шамамен 5 000 шақырымға жуық. Оған Ванкувердің салқын климаты мен Мехиконың ыстық әрі қапырық ауасын қосқанда, ойыншыларға физикалық әрі психологиялық тұрғыдан сынаққа толы ерекше әлем чемпионаты болғалы тұр.

Әзірлеген Әлия ТІЛЕУЖАНҚЫЗЫ

Меншік иесі –
«Айқын-Литер» ЖШС

Директор –
Талғат ЕШЕНҰЛЫ

Бас редактор
Бауыржан БАБАЖАНҰЛЫ

Бас редактордың орынбасары
Тоқтарәлі ТАҢЖАРЫҚ

ЖУРНАЛИСТЕР:
Арайлым ЖОЛДАСБЕКҚЫЗЫ,
Әлия ТІЛЕУЖАНҚЫЗЫ,
Наурызбек САРША,
Ділда УӘЛИБЕК,
Ахмет ӨМІРЗАҚ
(Алматы қаласы)

ТЕХНИКАЛЫҚ БӨЛІМ:
Елдар ҚАБА
(беттеуші-дизайнер)

Корректор:
Саягүл САПАРҚЫЗЫ

Нөмірдің кезекшісі:
Арайлым ЖОЛДАСБЕКҚЫЗЫ

• Астана қ. «Медиа-холдинг
«ERNUR» ЖШС Сипеті көшесі 30,
тел.: 8(7172) 99-77-77
• Тапсырыс №10200. Тарапымы 5762 Көлемі 4 б. т.

Бағасы келісім бойынша

Мекенжайымыз: 010000. Астана қаласы, Д.Қонаев көшесі 12/1

Редакция телефоны – 8(7172) 72-95-39

ЖАРНАМА БӨЛІМІ:
8(701) 675-42-14, 8(7172) 72-95-31
reklama.liter@gmail.com

ЖАЗЫЛУ ЖӘНЕ ТАРАТУ БӨЛІМІ:
8(771) 804-61-32, 8(7172) 72-95-39
podpiska.alt@gmail.com

- Мақала авторының пікірі редакция көзқарасын білдірмейді
- Оқырман хаттарына жауап қайтарылмайды
- © «Түркістан» жарияланған материалдарды сілтемесіз көшіріп басуға болмайды.
- Суреттердің сапасына редакция жауап береді
- © Мақалалар коммерциялық негізде басылды
- Жарнамалар мазмұнына редакция жауап бермейді

М 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 П 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Газет «Түркістан» газетінің компьютер орталығында теріліп, беттелді

Газет ҚР Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі, Ақпарат комитетінде тіркеуге алынып,
қайта есепке қою туралы №К220VPU00019166 куәлігі 08.01.2020 жылы берілген.

Индекс: Жеке жазылушылар үшін – 65413, мекемелер мен ұйымдар үшін – 15413.